

VERIGI DE PĂR CU UN CAPĂT ÎNDOIT ÎN FORMA LITEREI S, DESCOPERITE PE TERITORIUL BANATULUI

Silviu Oța

S-SHAPED BENT-END HAIR SHACKLES FROM BANAT AREA

The article explores present-day researches regarding Central and South-Eastern Europe S-shaped bent-end hair shackles, including those from Banat area, as well as those within funeral assemblages. The available data provided information about funeral practices – rites, necropolis' location and setting, positioning of the graves, funeral assemblages' background, position and post-mortem alteration of the bodies, funeral offerings – and also the anthropological study of the skeletons.

Alongside raw material and technology of S-shaped bent-end hair shackles from Banat, the presentation deals with their typology, including: **1)** shackles without decoration; **2)** S-shaped grooved end shackles; **3)** shackles with granules glued on the S-shaped end; **4)** S-shaped end twisted wire shackles. Except the types mentioned above, there are some items insufficiently described, for which a specific shackle type could not be identified. Absolute and relative chronologies are also discussed.

In the Banat area there is a small number of necropolis containing such items — 24 locations, 35 sites, dating, more or less continuously, from the end of the 10th century to the beginning of the 13th. The hair shackles do not belong exclusively to Bielo Brdo necropolises (*Gornea-Căunița de Sus* — inventory number 11; *Șopotu Vechi-Mârvilă* — inventory number 22, *Vojlovica-Humka Azotara* — inventory number 24, *Cuptoare-Sfogeia* — inventory number 3). The above mentioned four necropolises testify for funeral practices unlikely to be found in the Bielo Brdo funeral complex, with funeral offerings issued from a southern Danube tradition¹. When both the settlement and the contemporary necropolis have been the subject of researches, there are clues of mixed populations (for example, the site of *Ilidia-Funii*, inventory number 13.2)². There is also some hair shackles discovered in the 10th–11th steppe cultural horizon necropolises (see the repertory, points 1.1, 1.2, 1.3, 1.4, 5.1, 6.1, 7.1, 8.1, 9.1, 12.1, 15.1, 16.1, 16.2 and 21.2), alongside those discovered in Bielo Brdo necropolises.

According to the absolute chronology, **type 1** hair shackles can be dated from Ștefan I (1000-1038) to Ladislau I (1077-1095) reign. The raw material includes gold, silver and bronze; their dimensions vary between 1, 2-3 cm diameters, and 1-3 mm thickness of the wire. Neither the raw material, nor the dimensions succeed in differentiating one or several the necropolises³. The relative chronology indicates the circulation of these items, with variable wire thickness and diameter, during the 11th century in the plain area, but also in the hill and mountain Banat areas, during the 12th century.

The items show up in different necropolises belonging to the Bielo Brdo or southern Danube 2 type and also to the Magyars, in which case there are also specific items like weapons, horse parts offerings, clothing, and harness items. Some hair shackles were discovered in steppe cultural horizon 1, dating to the end of the 10th century in the western part of Banat area, but the most numerous items appear in the 11th century.

¹ As far as funeral assemblages are concerned, S-shaped, bent-end hair shackles rarely join items characteristic for the second southern Danube funeral complex. For further details, see Oța 2005, 171–215, Oța 2006 a, 229–272.

² Oța 2006 b, 241. The *Ilidia-Cetate* necropolis seems to indicate the existence of a population practicing different funeral rites, having different funeral offerings, like S-shaped bent-end hair shackles, bracelets, bent arms, hands over the clavicles positioning of the bodies.

³ For example, one can differentiate between small, 2 cm diameter, and larger, 3 cm diameter shackles, belonging to types 1 and 2, both to be found in the same necropolises, although the type 2 shackles are missing from the hill/mountain area, or, at least, failed to be mentioned so far, while the type 3 shackles are missing from the plain area.

Type 2 hair shackles with grooved end appear only in north-western Banat area, to the end of 10th century, and in the 12th century as well, having 2-3 cm diameter. No other adornment objects or inventory items were discovered alongside the hair shackles.

Type 3 hair shackles are rare, confined to the mountain area and dated to the 12th century. The silver granules glued to the S-shaped end mark an influence of the southern Danube orfevrery. Besides, one such hair shackle was discovered in a southern Danube assemblage 2 necropolis.

Type 4 hair shackles are also an exception, confined to the plain area, during the 11th century.

As far as funeral practices are concerned, the S-shaped bent-end hair shackles' bearers shared common beliefs, regardless of the geographical area and of the chronology. The common grounds are evident in funeral rituals illustrating fear of the deceased's return (two isolated examples) and also in the manner of arranging the hair. When such funeral practices are observed, they affect also graves without hair shackles in their inventory, which might indicate widespread funeral rites, under different forms, adopted both before as well as after the burial.

Few of the graves with inventory items showed sporadically the practice of bending the arms and putting one or both hands over the clavicles, which was thought as a bogomilic practice, spread in the hill/mountain areas close to the Danube shores. Even if the S-shaped bent-end hair shackles rarely appear in graves with posture E of the arms, their apparition is rather important, when considering graves with E, EA, EB, EC, and ED postures of the arms from the southern Danube 2 funeral assemblages.

The chronological differences between Bielo Brdo necropolises and the somehow later southern Danube 2 necropolises situate the beginning of the bogomilism north of the Danube around the 12th century.

Overall, most of the graves from the 11th and few graves of the 12th century show A and B postures of the arms.

C and D postures were also used during the 11th century, but more often during the 12th century, in south-eastern Banat area.

Items coming from different cultural tradition rarely appear together in the same necropolis; when it happens, it's mostly in the hill/mountain areas. Few S-shaped bent-end hair shackles discovered together with Byzantine items in southern Danube necropolises indicate the existence, probably during the 12th century, of a contact area between the two cultures.

Most of the individuals in a necropolis from the hill or mountain area keep their individuality as far as the adornment items are concerned.

There are few elements to be discussed about the planimeter organization of the hill and mountain area Bielo Brdo family-organized necropolises. According to the material culture, mixed population communities might be involved in their making; otherwise, they might belong to relatively homogenous communities which embraced different cultural elements. Similar funeral practices could indicate common religious beliefs (except for the bogomilic heresy) which do not rule out different material cultures. Unfortunately, archeological researches offer only partial insights into rituals preceding or following the burial itself.

The highly used hair shackles do not indicate the social status of their bearers, but simply an option for hair display, even when they are made of different raw materials, including gold. Raw material acquisition could have been achieved through buying, exploiting, robbery, or recycling of old coins and unused objects.

Overall, the hair shackles appeared in Banat area coming from west to south and east, as shown by the absolute and the relative chronology, and also by their spread, which indicates their late appearance in the hill and mountain areas. There is no way of establishing the ethnic appurtenance of their bearers, especially for the mountain area, in the end of the 11th century and during the 12 century.

The chronology of funeral assemblages contemporary to Bielo Brdo indicates a successive rapport between the steppe cultural horizon 1 and the southern Danube cultural horizon 2, even though there are significant differences in stylistic and typological aspects. S-shaped bent-head hair shackles were used throughout the Banat area in the final part of the 10th century, as shown by the fact that they do not appear in graves with harness items, weaponry or horse parts offerings, but they were used by communities where graves with Magyar items appear, sometimes associated with these.

The inventory of such funeral assemblages is rather poor. The fact that hair shackles appear in both poor and rich graves indicates their high popularity and utility. Their use in funeral practices is somewhat

common, indicating the fact that the hair shackles did not have a particular meaning or importance, and most of the personal adornment items were buried with the deceased.

The easy technology involved in making hair shackles made them highly popular among women and children, being both practical and adornment objects.

Keywords: hair shackles, necropolis, burials

Cuvinte cheie: verigi de păr, necropole, morminte

Stadiul cercetării

Problema verigilor de păr cu un capăt îndoit în forma literei S, constituie unul din cele mai dezbătute subiecte legate de orizontul funerar de tip Bielo Brdo. Până în prezent nu s-a reușit o rezolvare a prezenței lor⁴. Cele mai vechi piese au fost descoperite în aria culturii Kötllach⁵ și pot fi datate din cursul secolului IX. Limita lor superioară de utilizare în practicile funerare cel puțin, poate fi plasată pentru spațiul studiat cel mult la începutul secolului XIII. Dacă inițial verigile de păr amintite au fost considerate ca un bun indicator etnic, treptat s-a renunțat la idee, de altfel greu de susținut. De regulă, piesele au fost atribuite populației slave din bazinul carpat, dar și maghiarilor⁶.

Arheologii medievști din Banat consideră că aceste podoabe nu constituie un indicator etnic, ele fiind adoptate în medii etnice diverse și că reprezintă o modă a vremii în spațiul central și sud-est european. În sprijinul acestei afirmații au adus numeroase descoperiri de piese de acest tip din regiuni cu populație preponderent românească⁷, dar nu numai⁸.

⁴ Pentru acest subiect amintesc doar câteva lucrări, lista bibliografică fiind foarte mare. Demo 1983, 271–301, Giesler 1981, Hampel 1905, Heitel 1994–95, Szöke 1962, Vaňa 1954, 51–104 etc.

⁵ Korošec 1979 a, b.

⁶ Pinter, Dragotă, Țiplic 2006, 49–53. Este o ultimă discuție asupra modului cum a fost abordat orizontul funerar de tip Bielo Brdo de-a lungul timpului.

⁷ Drașovean, Țeicu, Muntean 1996, 38–39, Țeicu 2003 (a), 38, Țeicu, Lazarovici 1996, 88, Țeicu 1998, 134.

⁸ Uzum 1987, 294. Vezi și nota precedentă.

Asupra originii lor, opiniile sunt destul de împărțite, ele fiind considerate fie de tradiție bizantină⁹, fie din aria culturii Kötllach¹⁰. Pentru spațiul avut în discuție, cele două ipoteze au o importanță mai mică, deoarece aici au ajuns ceva mai târziu, fiind piese care nu au pătruns direct din Bizanț sau din zona slovenă și est austriacă.

În cele ce urmează, doresc să prezint repertoriul descoperirilor verigilor de păr cu un capăt îndoit în forma literei S, să realizez o analiză a contextului descoperirilor și o tipologie a pieselor de pe teritoriul Banatului istoric.

Repertoriul descoperirilor

1. **Banatsko Arandelovo, opšt.:** Novi Kneževac,

1.1. **Punct:** Mobilele de lângă gară; **anul descoperirii:** sâmbătă 10 decembrie 1898; **ansamblu:** probabil grup de morminte; **caracterul cercetării:** descoperire întâmplătoare;

Descriere de ansamblu: dintr-o movilă au fost recuperate de la morminte de înhumare următoarele piese: 1) două **aplici** turnate, de formă circulară, din argint, care pe spate au urechiușe de prindere (D = 1,5 cm); 2) **nasture** de bronz (H = 1,65 cm); 3) **verigă** cu capetele suprapuse, din bronz; 4) **verigă** din argint, cu capetele desfăcute; 5) **verigă** din bronz cu capetele desfăcute; 6) **verigă** de

⁹ Uzum 1987, 294, Giesler 1981.

¹⁰ Pentru această ipoteză trebuie menționați N. Miletić și Čorović-Ljubinković.

bronz cu capetele suprapuse; 7) **verigă de păr** din bronz (pl. III/1), cu capătul îndoit în forma literei S ($D = 1,5 \times 1,3$ cm); 8) **mârgea** din pastă albă de sticlă ($D = 0,9$ cm); 9) amuleta din colț de câine ($L = 4,7$ cm); 10) **scăriță de șa** din fier ($H = 13,8$ cm); 11) **zăbală** de fier din două bare, lipsesc verigile de la capete; 12) zece **bucăți mici de fier**.

Bibliografie: Kovács 1991, 399, 400, 403; Kovács 1991–1992 (1992), 39, 40, pl. 2/6–15, pl. 3/16, 17; Stanojev 1989, 11, 14–16, fig. 6, 7, 10, 11, 14, 15, p. 19, fig. 75.

1.2. **Punct:** Movilă nivelată în 1900; **anul descoperirii:** 1900; **ansamblu:** necropolă sau grup de morminte; **caracterul cercetării:** descoperire întâmplătoare;

Descriere ansamblu: au fost descoperite într-o movilă morminte de înhumăție de la care au fost recuperate următoarele piese: 1) **pandativ** cordiform din argint ($2,2 \times 1,6$ cm); pe spate avea trei nituri; 2) **verigă** din argint (pl. III/2) cu capătul îndoit probabil în forma literei S ($D = 2,4$ cm); 3) **verigă** din bronz (pl. III/3) cu capătul probabil îndoit în forma literei S ($D = 1,2$ cm); 4) fragment de **zăbală** din fier.

Bibliografie: Kovács 1991, 399, 400, 403; Kovács 1991–1992 (1992), 40, 41, pl. 3/21–23.

1.3. **Punct:** Movilă la NE de gară; **anul descoperirii:** 1901 și 1903; **ansamblu:** grup de morminte; **caracterul cercetării:** descoperire întâmplătoare;

Descriere ansamblu: în movilă, în anul 1901 au fost descoperite două morminte, iar în 1903 alte trei, toate de înhumăție, individuale. Mormintele au fost găsite la 2–3 m distanță unul de altul. Piese recuperate sunt următoarele: 1) **placă** turnată din bronz, pentru cizmă, cu trei nituri de prindere pe spate ($H = 3,00$ cm); 2) **nasture** din bronz ($H = 1,2$ cm); se pare că au fost mai mulți; 3) două **verigi** elipsoidale din bronz ($1,7 \times 0,8$ cm); 4) **verigă** cu capătul probabil îndoit sub

forma literei S; 5–6) două **brățări** din bronz; și **oase de cal**.

Bibliografie: Kovács 1991, 399, 400, 403; Kovács 1991–1992 (1992), 41, pl. 4/25–28.

1.4. **Punct:** Movilă la NE de gară (actual Vinograd), unde s-a mai săpat și în anii 1879–1880, A. Török; **anul descoperirii:** vara lui 1903; **ansamblu:** necropolă; **caracterul cercetării:** descoperire întâmplătoare;

Descriere ansamblu: pe o movilă, pe o suprafață de aproximativ două iugăre, s-au descoperit mai multe morminte de înhumăție. În anul 1903 se știe că s-au găsit 13 complexe funerare, împrăștiate, la distanțe diferite unele de altele. Cele mai multe au fost orientate est-vest, la o adâncime de 0,40–0,90 m. **Inventar:** 1–10) zece **aplici** din argint, turnate, de formă rotundă, cu urechi de prindere pe spate ($D = 1,5$ cm); 11–16) șase părți superioare ale unor **pandantivi** dubli, care au fost executate din argint prin turnare, iar pe spate fiecare are câte două urechi de prindere ($1,7 \times 1,3$ cm); 17) **pandativ** cordiform dublu, ajurat, executat prin turnare, din argint ($L = 2,9$ cm); 18) **aplică** rombică, din argint aurit, executată prin turnare ($L = 2,6$ cm); 19–20) doi **nasturi** din bronz, executați prin turnare ($H = 1,3$ cm; $H = 1,1$ cm); 21) jumătate de **nasture** din argint ($H = 1,9$ cm); 22–37) 16 **aplici** presate, din argint aurit ($D = 3$ cm); 38–44) șapte **aplici** circulare din argint aurit, executate prin turnare, pe spate au nituri de prindere sau perforații; 45) **aplică** de cizmă, din argint, executată prin turnare, cu două perforații de prindere ($H = 2,3$ cm); 46) **cercel** din argint aurit, executat prin turnare; pe tijă are cinci bile ($H = 5,25$ cm); 47–49) trei **verigi** simple din bronz, cu capetele despărțite ($D = 2,8 \times 2,6$ cm), cu capetele apropiate ($D = 2,00$ cm), cu capetele apropiate ($D = 2,2 \times 1,8$ cm); 50) **verigi de păr** (pl. III/4–10) cu capătul îndoit în forma literei S, din argint; a) cu nervură pe S ($D = 2,7 \times 2,9$ cm), b) cu nervură pe S ($D = 2,8 \times 2,9$ cm), c) fără nervură ($1,6 \times 1,9$ cm), d) nedescrisă ($1,1 \times 1,4$ cm), e) nedescrisă ($1,3 \times 1,5$ cm), f) din bronz, fără

nervură ($1,8 \times 1,9$ cm), g) din bronz, cu nervură ($1,5 \times 1,9$ cm); 51) **inel de păr** din trei sârme din bronz torsionate, terminate la capete cu un ochi, respectiv cârlig ($D = 3,6 \times 3,9$ cm); 52–131) 80 de **mărgel** de culoare gri, cilindrice, turtite și din două bucăți; 132–133) două **brățări** de platbandă, din argint, care au fost decorate la capete cu **aplici** în formă de floare ($6,9 \times 7,3 \times 1,2$ cm și $7,3 \times 7,3 \times 1,5$ cm); 134) **aplică** similară cu cele de pe **brățări**, dar ceva mai mare ($2,8 \times 1,8$ cm); 135) **brățară** din platbandă de bronz, cu capetele lățite, în formă de frunză ($6,6 \times 1,3$ cm); 136) **brățară** din platbandă, din argint, cu capetele lățite, rotunjite și perforate ($6,4 \times 5,8 \times 1,1$ cm); 137–140) patru **brățări** din bară de bronz, a) are capetele despărțite și decorate cu incizii, b) are capetele petrecute, c) are capetele despărțite, d) are capetele apropiate; 141) **brățară** din sârme de bronz, torsionate, cu un ochi la un capăt, capătul opus este rupt ($D = 7,1 \times 7,3$ cm, D sârmelor = $0,3$ cm); 142) **inel** din argint aurit, cu chatonul în formă de floare (D chaton = $2,3 \times 2,4$ cm, D verigă = $2,5$ cm); 143) **inel** din argint, cu chaton elipsoidal, piesa este executată prin turnare ($2,3 \times 2,6$ cm); 144) **inel** executat din trei sârme de argint împletite ($D = 2,3$ cm); 145–147) trei **inele** din sârmă de argint torsionată ($D = 2,2 \times 2,1$ cm, $D = 2,3$ cm, $D = ?$); 148) **mâner de pumnal** cu urme de lemn pe el, se mai păstrează $7,65$ cm; 149) **pumnal** în formă de săgeată ($L = 25$ cm); 150) **medalion** în formă de frunză, executat din foiță de argint presată ($3,5 \times 2,9$ cm); 151–152) două **scărițe de șa** de tip pară ($15 \times 16,5$ cm și 12×14 cm); 153) **scăriță de șa** pentru copil (13×9 cm); 155) **zăbală** de fier; 156) **cataramă** din fier ($5,1 \times 4,00$ cm); 157) **cataramă** de fier ($6,4 \times 5,1$ cm); 158) **vas de lut** ($H = 13$ cm); 159) **sârmă** de bronz ($L = 4,00$ cm).

Bibliografie: Kovács 1991, 399, 400, 404; Stanojev 1989, 14–15, 16, 17, 18.

1.5. **Punct:** neclar, cercetare din 16 iunie 1903; **ansamblu:** probabil necropolă; **anul descoperirii:** 1903; **caracterul cercetării:** descoperire întâmplătoare;

Descriere ansamblu: nu sunt cunoscute date asupra săpăturii.

Mormântul 3, individual; înhumăție; **inventar:** 1–2) două **verigi de păr**, dintre care una din sârmă groasă, de dimensiuni mari; 3–4) două **verigi de păr**, din care una avea un capăt întors în formă de S ? (pl. III/11); 5) **monedă** emisă în timpul lui Ladislau I (1077–1095; C.N.H. 36); 6) fragment de la o **monedă** ruptă în două.

Bibliografie: Stanojev 1989, 14, 16, fig. 29, 31, 33; Kovács 1991, 399, 400, 404; Kovács 1991–1992 (1992), 47, pl. 10/122, 123, 124.

2. **Cenad, com.:** Cenad, **jud.:** Timiș,

2.1. **Punct:** Vecinătatea Bisericii catolice; **ansamblu:** necropolă; **anul descoperirii:** 1994; **caracterul cercetării:** sondaj.

Descriere ansamblu: necropolă de înhumăție.

Mormântul 1, plan; individual; înhumăție; copil; adâncime $2,60$ – $2,70$ m; decubit dorsal; descoperit în S.2; **inventar:** 1–4) patru **verigi de tâmplă** din argint, în regiunea craniului.

Bibliografie: Iambor, Matei, Bejan 1995, 19.

3. **Cuptoare, com.:** Cornea, **jud.:** Caraș-Severin,

3.1. **Punct:** Sfogea; **ansamblu:** necropolă de înhumăție; **anul descoperirii:** 1974 (? Ar putea fi și o greșeală de tipar la Țeicu 1981), 1975 și din 1975 până în 1985; **caracterul cercetării:** sistematic;

Descriere ansamblu: necropolă de înhumăție aflată pe deal. Din necropolă au mai fost recuperate și 1) **verigă de păr** (pl. III/12) cu capătul îndoit în formă de S (S.I/1985, $-0,60$ – $0,70$ m).

Bibliografie: Uzum 1987, 294, 295, fig. 3/a.

4. Cuvin, opšt. Cuvin

4.1. **Punct:** Grad; **ansamblu:** necropolă; **anul descoperirii:** 1968; **caracterul cercetării:** săpătură de salvare;

Descriere ansamblu: în anul 1968 s-au desfășurat săpături de salvare în sudul necropolei. De la morminte au fost recuperate ca **inventar:** 1–2) două **verigi de păr** (pl. III/13) cu capătul întors în formă de S, una din aur, cealaltă din argint.

Bibliografie: Kovács 1991, 413, fig. 2/4, 419; Iambor 2005, 69.

5. Deszk, jud.: Csongrád,

5.1. **Punct:** necropola D; **ansamblu:** necropolă; **anul descoperirii:** 1931, 1937; **caracterul cercetării:** sistematic;

Descriere ansamblu: necropolă de înhumăție. Necropola a fost cercetată în anii 1931 (206 morminte) și 1937 (10 morminte). **Inventarul** recuperat constă în următoarele tipuri de piese: 1) **monede** emise în timpul lui Ștefan I (1000–1038), Andrei I (1046–1060), Bela I (1060–1063), Solomon (1063–1074), Ladislau I (1077–1095); 2) **verigi de păr** cu capătul îndoit în formă de S (din argint și bronz); 3) **verigi de păr** (pl. III/14–15) cu capătul îndoit în formă de S, cu caneluri, din aur (două piese); 4) **inele** din sârme torsionate; 5) **inele** din sârme împletite; 6) **inele** simple; 7) **inele** cu secțiunea pătrată; 8) **inele** cu secțiunea ovală; 9) **inele** cu chaton rombic, cu capetele despărțite; 10) **inele** cu capetele subțiate; 11) **inele-gaică** cu motive geometrice și punctate; 12) **inele** decorate cu granule pe chaton; 13) **brățări** simple, cu secțiunea rotundă sau pătrată, cu capete ascuțite; 14) **brățări** cu capete de animale; 15) **brățări** din platbandă, cu motive geometrice; 16) **mărgel** mici alb-cenușii, galben cu albastru, cilindrice verzi, tip butoi, spiralate galbene; 17) **scoici kauri**; 18) **plăci** cu mici urechi de prindere; 19) **nasturi** din foiță de metal, cu ureche de prindere; 20) **nasturi** turnați; 21) **cataram** de fier; 22) **clopoțel** de bronz; 23) **inele-verigă**, din

bronz; 24) **cataramă** de bronz; 25) **aplici** presate, din bronz; 26) **cuțite**; 27) **amnare**; 28) **cremene**; 29) **oase cilindrice**; 30) **plăci de os** de la arc; 31) **vârfuri de săgeți** rombice, deltoide și tip sulă; 32) **tolbe**; 33) **scări de șa**; 34) **zăbale**; 35) **topor**; **oase de animale**; **ou**; **cranii de cal**; **picioare de cal**.

Mormântul 11, movilă; individual; înhumăție; **inventar:** 1) **verigă** de păr, din aur, cu capătul îndoit în formă de S, pe care erau nervuri (H = 1,85 cm, D sârmă = 1,4 mm).

Mormântul 152, movilă; individual; înhumăție; **inventar:** 1) **verigă** de păr, din aur, cu capătul îndoit în formă de S, cu nervuri (H = 1,5 cm, D sârmă = 1,2 mm, l sârmă = 3 mm).

Bibliografie: Fehér, Éry, Kralovánszky 1962, 31; Mesterházy 1983, 143, 151, fig. 1/2–3.

6. Deta, jud.: Timiș,

6.1. **Punct:** hotarul dintre localitățile Deta și Denta; **ansamblu:** probabil necropolă; **anul descoperirii:** 1882; **caracterul cercetării:** descoperire întâmplătoare;

Descriere ansamblu: în anul 1882 au fost cercetate câteva morminte, din care s-a recuperat următorul **inventar:** 1) **cercel** tip lunulă, din bronz; 2) **cercel** cu **pandantiv** tip măciucă, din bronz; 3) **aplică** de centură în formă de inimă, decorată cu palmete; 4) **pandantiv** cordiform dublu, din bronz; 5) **inel** tip verigă, din bronz; 6) **verigă de păr** (pl. III/16) cu capătul îndoit în formă de S; 7) **cruciuliță** pectorală; 8) **cataramă** stelată; 9) **monedă** emisă în timpul lui Leon VI (886–912), găsită în gura unui schelet.

Bibliografie: Bálint 1991, 125, pl. XXXVII/4, 126, 208, pl. LIII.b.14, 16–18, 218; Chidioșan 1969, 613, 614; Demo 1983, 286; Fehér, Éry, Kralovánszky 1962, 31; Giesler 1981, 160, 163, 166, pl. 51; Hampel 1905, I, 943, II, 529–531, III, T. 370; Heitel 1994–1995, 402, 410, 425; Kárász 1896, 226–232; Korošec 1954, 50–62; Madgearu

1996, 16–18; Mărghită 1985, 40–42; Popescu 1956, 149–150; Rusu 1971, 724; Sabău 1958, 272; Szőke 1962, 46; Țicu 1993, 251; Țicu 1998, 126, 145, 147; Văna 1954, 73, 88; Velter 1997, Anexa II, 40.

7. Dudeștii Vechi, com.: Dudeștii Vechi, jud.: Timiș

7.1. Punct: Movila lui Dragomir; **ansamblu:** grup de morminte sau necropolă; **anul descoperirii:** 2000, 2001; **caracterul cercetării:** inițial de salvare, apoi sistematic, dar în stadiu incipient;

Descriere ansamblu: au fost descoperite câteva morminte de înhumatie, care au aparținut la două necropole succesive. Alte patru morminte au fost descoperite întâmplător de către C. Kalcsov și publicate în 1995–1996, înainte de începerea cercetărilor sistematice. Tot aici au fost recuperate și piese de podoabă (**brățară** actual pierdută) și armament izolate (**vârf de săgeată** de fier; $L = 6,2$ cm, $l = 2,2$ cm, de formă rombică), precum și morminte datate în secolul al IV-lea.

Mormântul 1/2000 (în textul din 2002 apare greșit prezentat ca fiind 1/2001, în realitate fiind 1/2000), în movilă; individual; înhumatie; SV-NE; groapa dreptunghiulară, rotunjită la colțuri, cu $L = 2,00$ m, $l = 0,90$ m, ad. = $0,60$ m; schelet întins pe spate, cu brațele pe lângă corp și palmele pe centrul bazinului (stânga), respectiv în extremitatea sa dreaptă (dreapta); picioarele întinse și paralele; **inventar:** 1) **verigă** cu capătul îndoit în formă de S, din argint, descoperită la craniu, în partea dreaptă; $D = 1,5$ cm, D sârmă = $0,3$ cm; 2) **inel** din sârme răsucite de bronz, cu capetele desfăcute, descoperit pe falanga inelarului de la mâna dreaptă; $D = 2,2$ cm; D sârmelor = $0,2$ cm. Mormântul a fost datat în sec. XI, căci aparținea nivelului care suprapunea pe cel datat în secolele IX–X.

Bibliografie: Bejan, Tănase 2001, 80; Bejan, Tănase, Gáll, Kalcsov 2005, 27–43.

8. Duplaj, opšt.: Bela Crkva;

8.1. Punct: Grad; **ansamblu:** necropolă cu biserică; **anul descoperirii:** 1972, 2002; **caracterul cercetării:** sistematic;

Descriere ansamblu: necropolă de înhumatie cu monument de cult. Unele morminte aveau la suprafață pietre ori cărămizi. Necropola a fost datată în secolele XI–XII de autorii cercetării pe baza unei **verigi de pâr** (pl. III/17) cu un capăt îndoit în forma literei S, din argint. Necropola și biserica au fost amplasate într-o fortificație de pământ, din care au fost recuperate **ceramică**, un **vârf de săgeată**, **monede maghiare** de argint și **bizantine** skiphate din secolul XII, **foarfece**, **brățară** etc.

Bibliografie: Barački, Brmbolić 1997, 217; Janković, Radičević 2005, 276, 277, 282, fig. 4/1; Kovács 1991, 400, 413, fig. 2/3, 418.

8.2. Punct: Veliki Prokop; **ansamblu:** necropolă cu biserică; **anul descoperirii:** ?; **caracterul cercetării:** sistematic;

Descriere ansamblu: descoperită o biserică și morminte în jurul ei. Monumentul de cult, din cărămizi și piatră, a fost construit pe o ridicătură a terenului, probabil preistorică, înaltă de trei metri. Au fost cercetate un număr de 64 de morminte (conform planului) orientate de regulă sud-vest, nord-est, cele mai multe paralele cu biserica. Inventarul recuperat constă în **verigi de pâr** cu un capăt îndoit în forma literei S, **cercei** cu pandantiv tip strugure, **colier** de cochilii de melc, **inel** de bronz din sârmă. Cimitirul are două faze. Cea de-a doua s-a considerat că datează de la sfârșitul secolului al XIV-lea și prima jumătate a celui următor, determinarea cronologiei ei realizându-se pe baza monedelor și foarte puține piese recuperate.

Bibliografie: Janković, Radičević 2005, 277, 284, fig. 4/2, 285, fig. 8.

9. **Felnac, com.:** Felnac, **jud.:** Arad,

9.1. **Punct:** necunoscut; **ansamblu:** probabil necropolă; **anul descoperirii:** neprecizat; **caracterul cercetării:** neprecizat;

Context: necunoscut; **inventar:** în patrimoniul M. J. Arad se mai păstrează și alte piese descoperite în această comună, dar nu se cunoaște locul exact al descoperirii: 1) **verigă de păr** din bronz, cu capătul îndoit probabil în formă de S, dar rupt, inv. nr. 1575; 2) **verigă** identică, inv. nr. 1576; 3) **verigă de păr** din bronz, cu capătul îndoit în formă de S, inv. nr. 1577; 4) **verigă de păr** identică, inv. nr. 1578; 5) **verigă de păr** identică, dar parțial ruptă, inv. nr. 1581; 6) **verigă de păr** cu buclă simplă la un capăt, din bronz, deformată, inv. nr. 1588; 7) **inel** din platbandă din bronz, cu capetele despărțite. Veriga și chatonul hexagonal fac corp comun, inv. nr. 1591; 8) **nasture** din bronz, inv. nr. 1592; 9) **inel** de buclă din bronz, cu capetele lipite, circular în secțiune, inv. nr. 1594; 10) fragment de **brățară** din bronz, circulară în secțiune, inv. nr. 1595; 11) **brățară** din bronz, păstrată fragmentar, ovală în secțiune și cu capetele ascuțite, inv. nr. 1596; 12) **brățară** din bronz, păstrată fragmentar, ovală în secțiune, inv. nr. 1597; 13) **inel** din bronz, păstrat fragmentar, executat din două sârme împletite, inv. nr. 1598; 14) **verigă** de păr cu capătul îndoit în formă de S, din bronz, cu capătul rupt, inv. nr. 1599; 15) **brățară** din bronz, cu capetele despărțite, lenticulară în secțiune, inv. nr. 1591; 16) fragment de **brățară** din bronz, circulară în secțiune, inv. nr. 1600; 17) **inel** de buclă cu secțiunea de diverse forme (rotundă, pătrată, etc), inv. nr. 1601; 18) **brățară** din bronz, circulară în secțiune, ruptă la un capăt, inv. nr. 1602; 19) **brățară** din bronz, circulară în secțiune, cu capetele despărțite, inv. nr. 1603; 20) **inel de buclă**, din bronz, circular în secțiune, inv. nr. 1604; 21) **brățară** din bronz, ovală în secțiune, cu capetele aplatizate și decorată cu mici incizii transversale, inv. nr. 1605; 22) **bară** din bronz, circulară în secțiune, probabil un

fragment de **torques**, inv. nr. 1606; 23) **inel** din bronz, executat din două sârme împletite, inv. nr. 1607.

Bibliografie: Material inedit. Mulțumim lui Gh. Pascu Hurezan și Peter Hügel pentru materialul pus la dispoziție.

10. **Foeni, com.:** Foeni, **jud.:** Timiș,

10.1. **Punct:** Gospodăria lui Ion Magheț; **ansamblu:** grup de morminte sau necropolă; **anul descoperirii:** neprecizat, dar probabil după 1945; **caracterul cercetării:** descoperire întâmplătoare;

Descriere ansamblu: în gospodăria lui I. Magheț au fost distruse, în decursul timpului, trei morminte de înhumatie. Singurul inventar recuperat constă dintr-o **verigă de tâmplă** (pl. III/18) cu capătul îndoit în formă de S, confecționată din aur. Capătul piesei, în formă de buclă, are nervuri longitudinale ($D = 1,7 \times 1,6$ cm, D sârmei = 0,1 cm, l buclei = 0,4 cm, greutate = 1,1 gr., iar concentrația de aur este de 750 ‰).

Bibliografie: Szentmiklos 1999-2000, 577-587.

11. **Gornea, com.:** Sichevița, **jud.:** Caraș-Severin,

11.1. **Punct:** Căunița de Sus; **ansamblu:** necropolă; **anul descoperirii:** 1977-1980, 1989; **caracterul cercetării:** sistematic;

Mormântul 26, plan; individual; înhumatie; copil; groapa ovală, adâncime 0,70 m; deviat NV-SE; schelet prost conservat; a suprapus parțial M. 27; **inventar:** 1) **verigă** de păr (pl. III/19), din bronz, cu capătul îndoit în formă de S, la tâmpla dreaptă.

Mormântul 48, plan; individual; înhumatie; adult; adâncime 0,75 m; 32,2° N; decubit dorsal, antebrațele pe torace, iar picioarele întinse și paralele; **inventar:** 1-2) **brățări** din sârme de bronz torsionate, cu ochiuri la capete, la antebrațul drept; 3) un colier de **măgele** de pastă de sticlă, de lut (de tip pepene), altele colorate cu albastru,

galben etc, și **scoici kauri**, la gât; 4) **verigă de păr** (pl. III/20) cu capătul îndoit, probabil în formă de S (dar rupt).

Mormântul 50, plan; individual; înhumăție; sugar; groapa dreptunghiulară, rotunjită la colțuri; adâncime 0,65 m; NV–SE 30,4° N; decubit dorsal, un antebraț pe abdomen, iar celălalt cu palma adusă pe bazin; picioarele, bazinul și maxilarul superior lipsă, craniul sfărâmat, păstrat doar un fragment de 9 cm; **inventar:** 1–2) două **verigi de păr** (pl. III/21), din argint, cu capătul în formă de S, la tâmplă.

Mormântul 51, plan; individual; înhumăție; copil de 3–6 ani; groapa dreptunghiulară, cu colțurile rotunjite; adâncime 0,50 m; 30,7°; decubit dorsal, antebrațul drept pe stern, iar mâna stângă flectată din cot, cu palma adusă la gât; **inventar:** 1) **verigă de păr** (pl. III/22), cu capătul îndoit în formă de S, la craniu.

Mormântul 57, plan; individual; înhumăție; adult I; groapa avea laturile lungi paralele, iar în zona capului a fost arcuită; adâncime 0,60 m; 30,9° N; decubit dorsal, antebrațele aduse pe abdomen, iar picioarele întinse și paralele; **inventar:** 1) o **verigă de păr** cu capătul îndoit, probabil în formă de S (partea aceasta este ruptă, dar conform Țeicu, Lazarovici 1996, 85 a fost doar o verigă de tâmplă), la dreapta craniului.

Mormântul 63, plan; individual; înhumăție; adult II; groapa dreptunghiulară, cu colțurile rotunjite; adâncime 0,30 m (pe plan) și 0,90 m (în text); 31,6° N; decubit dorsal, antebrațul drept pe abdomen, iar cel stâng pe torace, picioarele întinse; **inventar:** 1) **verigă de păr**, cu capătul îndoit în formă de S, la tâmpla dreaptă.

Mormântul 65, plan; individual; înhumăție; adult; adâncime 0,70 m; 32° N; decubit dorsal, palmele aduse pe bazin, piciorul drept întins, iar cel stâng flectat din genunchi, spre exterior; **inventar:** 1) **verigă de păr** (pl. III/23), cu capătul îndoit în formă de S, la craniu, la tâmpla dreaptă; 2) un **inel**

cu capetele petrecute, la o mână; 3) un **inel** masiv, sigilar, cu chaton hexagonal, decorat cu o figură umană care ținea câte o cruce în fiecare mână, descoperit sub bazin.

Bibliografie: Lazarovici, Maxim, Țeicu, Oprinescu 1993, 297, 298, 299, fig. 14, 15, 317, fig. 16/3, 4; Țeicu, Lazarovici 1996, 82, 84, 85, 86, fig. 51 — M.65 a, b, 87, p. 88, fig. 48, pl. 32, 47, 48; Uzum 1981, 184, 186, 201, fig. 5, 208, fig. 13.

12. **Hodoni, com.: Satchinez, jud.: Timiș,**

12.1. **Punct:** Pocioaroane; **ansamblu:** necropolă; **anul descoperirii:** 1959, 1960, 1985–1991; **caracterul cercetării:** cercetare parțială, sistematică;

Descriere ansamblu: așezare neolitică, peste care s-a suprapus o necropolă de înhumăție, datată în secolele X–XI.

Mormântul 2, tell; individual; înhumăție; maturus; sex feminin; adâncime 1,25 m; V–E; decubit dorsal, palmele aduse pe bazin, iar picioarele întinse și paralele; **inventar:** 1–2) două **verigi de păr** (pl. III/24–25), cu capătul îndoit în formă de S, la craniu; 3) o **monedă** emisă în timpul lui Ștefan I (1000–1038); 4) un **inel** din argint, decorat în tehnica granulației și filigranului, la mâna dreaptă; 5) un **obiect mic de fier**, corodat, la bazin; 6) o **monedă** emisă în timpul lui Ștefan I (1000–1038), sub bazin.

Mormântul 13, tell; individual; înhumăție; infans II (8–9 ani); sex feminin; groapa dreptunghiulară, cu colțurile rotunjite; V–E; decubit dorsal, antebrațul drept pe torace, iar palma mâinii stângi adusă pe bazin, picioarele întinse; **inventar:** 1) o **verigă de păr** (pl. III/26), probabil cu capătul îndoit în formă de S (dar acesta este rupt), la dreapta craniului.

Mormântul 14, tell; individual; înhumăție; senilis I; sex feminin; groapa neregulată, cu o nișă la craniu și în zona superioară a toracelui; adâncime 0,86 m; V–E; decubit dorsal, antebrațele pe abdomen, iar

picioarele încrucișate în regiunea femurelor; intervenții s-au sesizat în zona antebrațului drept și probabil la genunchi; **inventar:** 1–2) două **verigi de păr** (pl. III/27), cu capetele îndoite în formă de S, la craniu; 3) un **torques**, la gât; 4) un șirag de **mărgel** din 70 piese; 5–17) **pandantivi** cordiformi dubli.

Bibliografie: Bejan, Moga 1979, 155–168; Drașovean, Țicu, Muntean 1996, 35, 36, 38, 40, 41, 45, 48, 52–54, 132, pl. LIV, 136, pl. LVIII, 137, pl. LIX, 139, A/6, B/1.

13. **Ilidia, com.:** Ciclova Română, **jud.:** Caraș-Severin,

13.1. **Punct:** Cetate; **ansamblu:** necropolă cu biserică; **anul descoperirii:** 1970–1972, 1983; **caracterul cercetării:** sistematic, dar parțial;

Mormântul 68, plan; individual; înhumăție; groapa surprinsă sub palisadă; decubit dorsal, cu antebrațele pe abdomen; mormânt din prima fază de utilizare a necropolei; **inventar:** 1) **verigă de păr** cu capătul îndoit în formă de S.

Bibliografie: Bejan 1996, 139; Matei, Uzum 1972, 555–559; Mărghită 1985, 73–74; Oța 1998, 115, 116; Țicu 1982, 264, 265, 266, 267, 269, 273, 276; Țicu 1987, 320, 327; Țicu 1993, 229, 237, 243, 248, 258, 272; Țicu 1998, 131, 134, 140, 144, 147, 171, 175, 185, 186; Uzum, Lazarovici 1971, 160; Velter 1997, Anexa II, 59.

13.2. **Punct:** Funii; **ansamblu:** necropolă de înhumăție, cu biserică; **anul descoperirii:** 1980–1985; **caracterul cercetării:** cercetare sistematică, dar parțială;

Descriere ansamblu: necropolă de înhumăție, plană, aflată în lunca Vicinicului.

Mormântul 8, plan; individual; înhumăție; **inventar:** 1–3) trei **verigi de păr**, cu capătul îndoit în formă de S.

Mormântul 17, plan; individual; înhumăție; **inventar:** 1) **verigă de păr**, cu capătul îndoit în formă de S, din argint.

Bibliografie: Țicu 1987, 320, 333; Țicu 1998, 127, 134, 147.

14. **Kikinda, opšt.:** Kikinda

14.1. **Punct:** Oluș, ferma nouă; **ansamblu:** necropolă; **anul descoperirii:** 1983; **caracterul cercetării:** sondaj;

Descriere ansamblu: în punctul menționat a fost descoperită o necropolă plană, în nisip, din care au fost cercetate 40 de morminte de înhumăție; orientate V–E; scheletele depuse pe spate și cu brațele pe lângă corp. Adâncimea la care s-au făcut înmormântările este de 0,80–1,20 m. Șapte morminte au aparținut unor copii infans I, și doar trei au avut piese de inventar. Autorul articolului a datat necropola în secolele XI–XII.

Mormântul 21, plan; în nisip; individual; înhumăție; adâncime 0,80–1,20 m, V–E; decubit dorsal, cu brațele pe lângă corp; **inventar:** 1) **mărgel** din pastă de sticlă; 2–3) o pereche de **verigi de păr**, cu capătul îndoit în formă de S, argintate.

Mormântul 31, plan; în nisip; individual; înhumăție; adâncime 0,80–1,20 m; V–E; decubit dorsal, cu brațele pe lângă corp; **inventar:** 1–2) o pereche de **verigi de păr**, cu capătul îndoit în formă de S.

Bibliografie: Girić 1995–1996, 149.

14.2. **Punct:** Vešalo; **ansamblu:** necropolă; **anul descoperirii:** 1974; **caracterul cercetării:** sondaj;

Descriere ansamblu: în punctul acesta a fost descoperită o necropolă de înhumăție, parțial deranjată. În mormântările s-au făcut în nisip. Au fost înregistrate 24 de morminte deranjate. Autorul articolului a datat situl în secolele X–XI.

Mormântul 3, plan; în nisip; individual; înhumăție; adâncime 0,50 m; V–E; decubit dorsal, cu brațele pe lângă corp; **inventar:** 1) o **verigă de păr**, cu capătul îndoit în formă de S, din cupru, sub craniu.

Mormântul 9, plan; în nisip; individual; înhumăție; copil; adâncime 0,50 m; V-E; mormânt deranjat; **inventar:** 1-4) patru **verigi de păr**, cu capătul îndoit în formă de S; 5) colier de **mărgel**e din pastă de sticlă, de culoare brun-gri (D = 2-3 mm).

Mormântul 11, plan; în nisip; individual; înhumăție; copil; adâncime 0,50 m; V-E; decubit dorsal, cu brațele pe lângă corp; **inventar:** 1) **verigă de păr**, cu capătul îndoit în formă de S, din bronz (D = 2,6 cm, dar rupt 1,6 cm).

Mormântul 19, plan; în nisip; individual; înhumăție; copil; adâncime 0,50 m; V-E; decubit dorsal, cu brațele pe lângă corp; **inventar:** 1-2) două mici fragmente de **verigi de păr**, cu capătul îndoit în formă de S, din bronz.

Mormântul 21, plan; în nisip; individual; înhumăție; adult; sex feminin; adâncime 0,50 m; V-E; decubit dorsal, cu brațele pe lângă corp; **inventar:** 1) o **verigă de păr**, cu capătul îndoit în formă de S, din sârmă torsionată, sub craniu; 2) o **verigă** plată, forjată.

Bibliografie: Girić 1995-1996, 149.

15. Kiszombor, jud.: Csongrád,

15.1. **Punct:** Necropola B; **ansamblu:** necropolă; **anul descoperirii:** 1915, 1928; **caracterul cercetării:** sistematic;

Descriere ansamblu: peste o necropolă mai veche se suprapune o alta, datată în secolele X-XI. Tot din necropolă, fără a li se preciza mormântul, au mai fost publicate trei piese.

Mormântul 122, individual; înhumăție; **inventar:** 1) **atârânătoare** de formă necunoscută; 2) **verigă de păr**, cu capătul îndoit în formă de S, cu nervuri; 3) **inel** din imitație de sârmă torsionată.

Mormântul 138, individual; înhumăție; **inventar:** 1) **verigă de păr**, cu capătul îndoit în formă de S, cu nervură.

Mormântul 157, individual; înhumăție; **inventar:** 1) **verigă de păr**, cu capătul îndoit în formă de S simplu.

Mormântul 280, individual; înhumăție; **inventar:** 1) **inel-verigă**, cu capetele răsucite; 2) **verigă de păr**, cu un capăt îndoit în formă de S simplu.

Mormântul 401, individual; înhumăție; **inventar:** 1) **verigă de păr** cu capătul îndoit în formă de S simplu; 2) **torques** din sârme torsionate, cu cârlig la capăt; 3) colier de **mărgel**e diverse; 4) **gaică** decorată; 5) **brățară** circulară în secțiune, cu capetele ascuțite.

Mormântul 414, individual; înhumăție; **inventar:** 1) **verigă de păr**, cu un capăt îndoit în formă de S, decorat cu nervură; 2) colier de **mărgel**e diverse; 3) **inel** din imitație de sârme torsionate; 4) **denar** emis în timpul lui Andrei I (1046-1060) sau Solomon (1063-1074).

Bibliografie: Bálint 1991, 234, 236; Fehér, Éry, Kralovánszky 1962, 48.

15.2. **Punct:** Necropola C; **ansamblu:** necropolă; **anul descoperirii:** 1928; **caracterul cercetării:** sistematic;

Descriere ansamblu: necropolă de înhumăție.

Mormântul 22, individual; înhumăție; **inventar:** 1) **verigă de păr**, cu un capăt îndoit în formă de S; 2) **inel** din bronz, din fire împletite; 3) **monedă** nedeterminabilă; 4) **cataramă** din fier.

Bibliografie: F.É.K. 1962, 48.

16. Klárafalva, jud.: Csongrád,

16.1. **Punct:** Necropola B; **ansamblu:** necropolă; **anul descoperirii:** 1931, 1942; **caracterul cercetării:** sistematic;

Descriere ansamblu: necropolă de înhumăție.

Mormântul 37, individual; înhumăție; **inventar:** 1) **verigă de păr**, cu un capăt îndoit în formă de S, decorat cu nervură.

Mormântul 41, individual; înhumăție; **inventar:** 1) **verigă de păr**, cu un capăt

îndoit în formă de S; 2) **verigă de păr**, cu un capăt îndoit în formă de S, cu nervură.

Mormântul 44, individual; înhumăție; **inventar:** 1) **verigă de păr**, cu un capăt îndoit în formă de S; 2) **verigă de păr**, cu un capăt îndoit în formă de S, decorat cu nervură; 3) colier de **mărgel** în formă de boabe, de culoare maro și albastră, mărgel cilindrice de culoare albastru închis și mărgel cilindrice din pastă, albe.

Mormântul 51, individual; înhumăție; **inventar:** 1) **verigă de păr**, cu un capăt îndoit în formă de S, decorat cu nervură.

Mormântul 55, individual; înhumăție; **inventar:** 1) **verigă de păr**, cu un capăt îndoit în formă de S; 2) **verigă de păr**, cu capătul îndoit în formă de S, cu nervură.

Mormântul 56, individual; înhumăție; **inventar:** 1) **verigă de păr**, cu un capăt îndoit în formă de S, cu nervură.

Bibliografie: Bálint 1991, 236; Fehér, Éry, Kralovánszky 1962, 49.

16.2. **Punct:** Câmpul Faragó; **ansamblu:** necropolă sau grup de morminte?; **anul descoperirii:** 1939; **caracterul cercetării:** sondaj;

Descriere ansamblu: necropolă de înhumăție.

Mormântul 6, individual; înhumăție; **inventar:** 1) **verigă de păr** cu un capăt îndoit în formă de S; 2) **cataramă** de fier; 3) **gaică** tip inel, din argint, groasă, în formă de X.

Mormântul 10, individual; înhumăție; **inventar:** 1) **verigă de păr**, cu un capăt îndoit în formă de S; 2) **inel** din sârme răsucite de argint.

Mormântul 12, individual; înhumăție; **inventar:** 1) **verigă de păr**, cu un capăt îndoit în formă de S.

Bibliografie: Bálint 1991, 236; Fehér, Éry, Kralovánszky 1962, 49.

17. **Kübekháza, jud.:** Csongrád,

17.1. **Punct:** neprecizat; **ansamblu:** grup de morminte sau mormânt izolat ?; **anul descoperirii:** 1924; **caracterul cercetării:** descoperire întâmplătoare;

Descriere ansamblu: necropolă de înhumăție. Din teritoriul acestei localități provine o **verigă** de păr, cu un capăt îndoit în formă de S, lucrată din bronz. Piesa a fost găsită în 1924.

Bibliografie: Bálint 1937, 28; Bálint 1991, 238.

18. **Majdan, opšt.:** Novi Kneževac,

18.1. **Punct:** teritoriul localității; **ansamblu:** necunoscut; **anul descoperirii:** 1895; **caracterul cercetării:** descoperire întâmplătoare;

Descriere ansamblu: la sfârșitul secolului trecut, a fost recuperată din teritoriul acestei localități o **verigă** de păr (pl. III/28), cu un capăt îndoit în formă de S, decorată cu nervuri, din aur.

Bibliografie: Bálint 1991, 238; pl. LXI.b.9; Fehér, Éry, Kralovánszky 1962, 52; Girc 1995–1996, 139, 140, 142; Hampel II, 1905, 365; Kisléghi 1912, 307; Kovács 1991, 399, 400, 410; Kovács 1991–1992 (1992), 60; Mesterházy 1983, 144–145; Reizner 1891 (1895), 380–381; Stanojev 1989, 57.

19. **Mokrin, opšt.:** Kikinda,

19.1. **Punct:** Perjanica; **ansamblu:** necropolă de înhumăție ?; **anul descoperirii:** achiziție din 1936; **caracterul cercetării:** descoperire întâmplătoare;

Descriere ansamblu: piesele descoperite în hotarul acestei localități, au fost aduse la muzeul din Zrenjanin de către Szasser János, și sunt următoarele: 1) **brățară** din platbandă de bronz (l variabilă = 5–9 mm); 2) **brățară** din platbandă de bronz (l variabilă = 5–9 mm, piesa este deformată și ruptă); 3) **brățară** din platbandă de argint, cu un capăt mai lat și rotunjit (l = 11 mm, D = 65/64 mm);

4) **brățară** din platbandă de bronz (D = 67/71 mm); 5) **brățară** din sârmă de bronz (D = 115 mm, D sârmei = 3 mm); 6) **verigă de păr** (pl. III/29), cu un capăt îndoit în formă de S, din bronz (D = 18 mm, D sârmă = 2 mm); 7) **mârgea** din pastă de sticlă (L = 15 mm, l = 11 mm); 8) **mârgea** din pastă de sticlă (L = 17 mm, l = 11 mm).

Bibliografie: Stanojev 1989, 58.

20. Sânicolaul Mare, jud.: Timiș

20.1. **Punct:** în hotarul localității, din zona râului Aranca; **ansamblu:** necropolă; **anul descoperirii:** înainte de 1911; **caracterul cercetării:** descoperire întâmplătoare;

Descriere ansamblu: au fost găsite morminte de înhumăție, la adâncimea de 0,90 m, orientate SV–NE; de la ele au fost recuperate următoarele piese de **inventar:** 1) **inele de tâmplă**, de bronz, cu un capăt aplatizat (D = 25 × 30 mm); 2) **inele de tâmplă** de bronz, cu un capăt îndoit în formă de S (D = 30 mm); 3) **inel** din sârme subțiri, împletite, având capetele deschise; 4) **inel** subțire, având capetele trecute unul peste altul; 5) **inel** subțire, având capetele trecute unul peste altul; 6) **inel** subțire, având capetele trecute unul peste altul; 7–8) două **inele de tâmplă**; 9) **inel**; 10) **cercel** din bronz, cu pandantiv (D = 0,40 m), din care este rupt un fragment de 25 mm; 11) **vârf de lance** de fier, în formă de frunză, (L = 37 cm). Pe mijloc are o nervură care se îngustează spre vârf (L = 35 mm); 12) **vârf de lance** din fier, în formă de frunză, lung de 16 cm; 13) **vase** de lut, dintre care unul a fost decorat.

Bibliografie: Kühn 1911, 183.

21. Szőreg, jud.: Csongrád,

21.1. **Punct:** Distileria de petrol; **ansamblu:** necropolă sau grup de morminte; **anul descoperirii:** 1943; **caracterul cercetării:** sondaj;

Descriere ansamblu: mormintele 2 și 4, individuale și de înhumăție; nu au avut inventar funerar.

Mormântul 1, individual; înhumăție; **inventar:** 1–2) două **verigi de păr**, cu capătul îndoit în formă de S.

Bibliografie: Fehér, Éry, Kralovánszky 1962, 76.

21.2. **Punct:** Homokbánya; **ansamblu:** necropolă de înhumăție; **anul descoperirii:** 1970, 1971, 1974; **caracterul cercetării:** salvare;

Descriere ansamblu: necropolă de înhumăție în nisip. Pe lângă morminte datate în secolele X–XI, au fost descoperite și morminte sarmatice.

Mormântul 1, plan; în nisip; individual; înhumăție; adult (M–N); sex feminin; adâncime 0,80 m; NV–SE; decubit dorsal, mâna dreaptă pe lângă corp, iar cea stângă cu palma între bazin și capătul superior al femurului, piciorul stâng întins, iar cel drept flectat din genunchi, spre exterior; **inventar:** 1) **verigă** (pl. III/30) cu capătul îndoit în formă de S, din bronz (D = 1,2 × 1,6 cm, D sârmă = 0,1 cm), la dreapta craniului; 2) **verigă** (pl. III/31) cu capătul îndoit în formă de S, din bronz (D = 2,3 × 2,5 cm, D sârmă = 0,2 cm), la dreapta craniului; 3) **verigă** din bronz (D = 1,3 × 1,5 cm, D sârmă = 0,1 cm), la dreapta craniului; 4) **perlă** din pastă de sticlă albă, la dreapta craniului; 5) **verigă** (pl. III/32) cu capătul îndoit în formă de S (D = 2,2 × 2,9 cm, D sârmă = 0,2 cm), la stânga craniului; 6) **mârgea**, în gură.

Mormântul 5, plan; în nisip; individual; înhumăție; adult A; sex feminin; groapa cu laturile lungi curbate spre interior, partea superioară semicirculară, cea inferioară ușor curbată spre interior (L = 204 cm); adâncime 0,84 m; NV–SE; decubit dorsal, brațul stâng pe lângă corp, iar cel drept cu palma adusă puțin sub bazin, picioarele întinse; **inventar:** 1) **verigă** din

argint, cu capătul îndoit în formă de S ($D = 2,2 \times 2,9$ cm, D sârmă = 0,2 cm), la craniu, sub maxilarul inferior.

Mormântul 11, plan; în nisip; individual; înhumatie; adult (-, 0); sex feminin; groapa cu colțurile rotunjite, laturile scurte înclinate spre interior, iar latura lungă stângă a fost curbată spre exterior ($L = 187$ cm, $l = 58$ cm); adâncime 0,38+0,20 m; NV-SE; decubit dorsal, cu brațele pe lângă corp, iar picioarele întinse; maxilarul inferior deplasat spre umărul stâng, clavicula dreaptă deplasată în jos; **inventar:** 1) **verigă** (pl. III/33) cu capătul îndoit în formă de S, din bronz ($D = 1,7 \times 2,1$ cm, D sârmă = 0,1 cm), la craniu, în stânga; 2) **verigă** (pl. III/34) similară cu precedentă, pe torace, în partea dreaptă; 3) un fragment de **vas**, în partea stângă a bazinului.

Mormântul 14, plan; în nisip; individual; înhumatie; senilis (T, O); sex feminin; groapa dreptunghiulară, cu colțurile rotunjite, iar latura scurtă inferioară ușor curbată ($L = 200$ cm, $l = 65$ cm); adâncime 1,05+0,10 m; NV-SE; decubit dorsal brațele pe lângă corp, iar picioarele întinse; **inventar:** 1) **verigă** (pl. III/35) cu capătul îndoit probabil, în formă de S, rupt, din bronz ($D = 2,5$ cm, D sârmă = 0,18 cm), în groapă; 2) un fragment de **vas**, în partea inferioară a piciorului drept.

Mormântul 15, plan; în nisip; individual; înhumatie; matur (-, A); sex feminin; groapa dreptunghiulară, cu colțurile rotunjite ($L = 207$ cm, $l = 64$ cm); adâncime 0,50+0,44 m; NV-SE; decubit dorsal, mâinile pe lângă corp, iar picioarele întinse și paralele; **inventar:** 1) **verigă** (pl. III/36) cu capătul îndoit în formă de S, din argint ($D = 1,6 \times 1,2$ cm), la stânga craniului; 2) o **verigă** (pl. III/37) cu capătul îndoit în formă de S, din bronz ($D = 2,4$ cm, D sârmă = 0,18 cm), la stânga craniului; 3) o **verigă** cu capătul îndoit în formă de S, din argint, păstrată fragmentar (D sârmă = 0,1 cm), la stânga craniului; 4-5) două **verigi de păr**; 6) **brățară** din bară de bronz, cu

capetele desfăcute ($D = 6,9 \times 7,2$ cm, D bară = 0,6 cm).

Mormântul 28, plan; în nisip; individual; înhumatie; juvenil (-, 0); sex feminin; groapa distrusă în partea superioară, dar probabil dreptunghiulară, cu colțurile rotunjite ($l = 54$ cm); adâncime 0,80+0,10 m; NV-SE; decubit dorsal, brațul drept pe lângă corp, iar cel stâng cu palma adusă pe bazin, picioarele întinse; intervențiile sunt recente și au fost sesizate în zona craniului, partea inferioară a piciorului stâng a fost și ea deranjată, iar palma dreaptă nu apare figurată pe desen; **inventar:** 1-2) **verigi** (pl. III/38-39) cu capătul îndoit în formă de S ($D = 2,3 \times 2,8$ cm, $D = 1,7 \times 2$ cm, D barei = 0,2 cm), din argint, probabil la craniu (una sigur în partea dreaptă); 3) colier de **mărgel** compus din 278 de piese, găsite pe față, la gât și pe torace. Mărgelile sunt de diverse tipuri: de dimensiuni mari, gri, cilindrice, din pastă de sticlă, fragmentare; 36 sunt de dimensiuni mici, cilindrice, de culoare gri; perle de cristal; piese de dimensiuni mari, biconice, din pastă albastră de sticlă; de mărime medie, cilindrice, din pastă de sticlă de culoare gri; de formă neregulată; altele vopsite în gri; din carneol.

Mormântul 35, plan; în nisip; individual; înhumatie; matur (M-N, A); sex feminin; groapa dreptunghiulară, cu colțurile puțin rotunjite ($L = 211$ cm, $l = 85$ cm); adâncime 0,30+0,35 m; NV-SE; decubit dorsal, brațele pe lângă corp, iar picioarele întinse și paralele; conform desenului lipsesc diverse oase, vertebrele gâtului, terminațiile membrelor, iar coastele din partea dreaptă sunt deplasate; **inventar:** 1) **monedă** emisă în timpul lui Andrei I (1046-1060; C.N.H. I 11), în gură, în partea dreaptă; 2) **brățară** din bară de bronz ($D = 7,2 \times 7,7$ cm, $D = 0,6$ cm), la mâna stângă; 3) **brățară** din bară de bronz ($D = 7,8 \times 9$ cm, D bară = 0,7 cm), la mâna dreaptă; 4) o **verigă de păr** (pl. III/40), cu un capăt îndoit în formă de S, din argint ($D = 2,3 \times 2,2$ cm, D sârmă = 0,15 cm), la apofiza mastoidă; 5) o **monedă** emisă în

timpul lui Andrei I (1046–1060; C.N.H. I 11), sub bazin în partea dreaptă.

Bibliografie: Bálint 1991, 79, Abb. 22, 80, Taf. XXIV, Grab 1, 5, 81, 82, Taf. XXV/12, 13, 14, 17, 18, 19, 22, 23, 83, 84, Taf. XXVI, Grab. 14/14, 23, 86, Taf. XXVII/3, 88, 89, Taf. XXIX/2, 3, 4, 90, 91, Taf. XXX, Grab 28, 92, Taf. XXXI/2, 5–8.

22. **Șopotu Vechi, com.:** Dalboșeț, jud.: Caraș-Severin,

22.1. **Punct:** Mârvilă; **ansamblu:** necropolă; **anul descoperirii:** 1988, 1989, 1991; **caracterul cercetării:** cercetare sistematică;

Descriere ansamblu: necropolă de înhumăție, amplasată în fortificație hallstattiană. Din necropolă mai provin următoarele piese: 1) o **oală**-borcan, care era depusă cu gura în sus, recuperată din profilul S5, dintr-o groapă cu D = 1,00 m, la adâncimea de 0,80 m. Vasul a fost atribuit cronologic secolelor XII–XIII; 2) o altă **oală**-borcan a fost descoperită în partea de sud a casetei 6, ea fiind datată similar.

Mormântul 21, plan; în fortificație hallstattiană; individual; înhumăție; adâncime 0,35 m; V–E; decubit dorsal, cu bațele pe lângă corp, sicriu; **inventar:** 1–2) două **verigi** simple (menționate ca fiind verigi cu capătul îndoit în formă de S); 3–5) **verigi** (pl. III/41–42) cu capătul îndoit în formă de S; ilustrația este indicată greșit, atât în textul catalogului cât și în legenda ilustrației.

Mormântul 39, plan; în fortificație hallstattiană; individual; înhumăție; adâncime 0,55 m; V–E; decubit dorsal, probabil cu mâna dreaptă pe lângă corp (?), picioarele par să fi fost întinse (!); schelet slab conservat; **inventar:** este greu de spus ce inventar a avut, deoarece textul nu corespunde cu ilustrația decât parțial. În text sunt amintite: 1–2) două **verigi** simple, în zona craniului. Conform ilustrației, este vorba de două **verigi** (pl. III/43–44) cu capătul îndoit în formă de S

și o **verigă** simplă. Pe planul de săpătură sunt marcate doar două piese (**cercei**).

Bibliografie: Țeicu 1991, 308; Țeicu 1993, 241, 243, Țeicu 2003, 27, 28, 38, 51, fig. 11, 53, fig. 13, 56, fig. 15/6–9 (!).

23. **Taraș, opșt.:** Zrenjanin,

23.1. **Punct:** Seliște; **ansamblu:** probabil grup de morminte; **anul descoperirii:** 1952 ?; **caracterul cercetării:** parțial;

Descriere ansamblu: pe o denivelare de teren, au fost descoperite trei morminte de înhumăție.

Mormântul 1, pe o denivelare a terenului, cu cota 50 m; individual; înhumăție; 30–40 ani; sex feminin; adâncime 0,50 m; NV–SE; culcat pe partea dreaptă, cu picioarele puțin flectate, iar craniul în poziție neclară; scheletul s-a păstrat prost; **inventar:** 1–2) **verigi** (pl. III/45–46) cu capătul îndoit în formă de S (D = 16 mm, D sârmă = 1,5 mm), la craniu.

Bibliografie: Nadj 1952, 159–161.

24. **Vojlovica, opșt.:** Pančevo,

24.1. **Punct:** Humka Azotara; **ansamblu:** necropolă; **anul descoperirii:** 1958; **caracterul cercetării:** cercetare sistematică, dar probabil neterminată;

Descriere ansamblu: necropolă de înhumăție în movilă. Mormintele descrise mai jos sunt secundare. În luna mai, în anul 1958, au fost săpate aici cinci morminte, din al căror inventar a mai fost recuperat un **cercel** din bronz, cu montură sferică (D = 32/27 mm, D montură = 11 mm, D sârmă = 1,5 mm).

Mormântul 13, în movilă; individual; înhumăție; sex feminin; V–E; decubit dorsal, mâna dreaptă pe lângă corp, iar cea stângă flectată din cot, cu palma adusă pe vertebrele gâtului; **inventar:** 1) o **verigă** (pl. III/47) cu capătul îndoit în formă de S, din bronz (D = 25 mm, D sârmă = 1 mm), la craniu.

Bibliografie: Marjanović-Vujović, Tomić 1982, 50; Stanojev 1989, 40, 41, fig. 216.

1. Ritul funerar

În ceea ce privește problemele de rit și ritual funerar ale acestor morminte, am dispus de un număr de 52 de complexe funerare păstrate integral sau parțial și cercetate, din 18 necropole (pl. I).

1. Ritul de înmormântare. Înhumăția este singura formă de înmormântare de pe teritoriul Banatului în secolele X–XIII.

2. Amplasarea și modul de amenajare a necropolelor

Din punct de vedere al amplasării cimitirelor se disting următoarele locații:

2.1. Pe terenuri plane în apropierea cursurilor de apă (*Ilidia-Funii*, *Cenad-Vecinătatea Bisericii Catolice*).

2.2. Pe movile, telluri sau pe terasele înalte ale râurilor (*Banatsko Arandelovo*-Movilele de lângă gară, Vinograd, Movilă la NE de gară cercetată în 1903, Movilă cercetată la 16 iunie 1903, *Dudeștii Vechi*-Movila lui Dragomir, *Duplaj-Veliki Prokop*, *Hodoni-Pocioroane*, *Kikinda-Veșalo*, *Kiszombor-C*, *Taraș-Seliște*, *Vojlovica-Humka Azotara*).

2.3. În dune de nisip (*Klárafalva-B*, *Kikinda-Oluș* și *Veșalo*, *Szőreg-Homokbánya*).

2.4. Pe dealuri (*Cuptoare-Sfoga*, *Gornea-Căunița de Sus*, *Ilidia-Cetate*).

2.5. În fortificații Hallstattiene (*Șopotu Vechi-Mârvilă*) sau din alte perioade istorice (*Duplaj-Grad*).

2.6. Necropole cu amplasare neprecizată (*Cuvin-Grad*, *Deszk-D*, *Deta*, *Felnac*, *Kiszombor-B*, *Klárafalva-Faragó*, *Kübekháza-Punct neprecizat*, *Maidan*, *Foeni-Magheț*, *Mokrin-Perjanica*, *Sânicolau Mare*, *Szőreg-Distileria de petrol*).

Din prezentarea locurilor de amplasare a necropolelor, în acest stadiu al cercetării putem vorbi strict de existența necropolelor plane.

3. Orientarea mormintelor

Pentru studiu am avut la dispoziție un număr de 30+x morminte din 11 necropole. Orientarea mormintelor a fost considerată ca un indicator privind apartenența la o anumită credință sau alta. De regulă, pentru evul mediu timpuriu, orientarea *vest-est* (capul spre vest și picioarele la est) a mormintelor a fost utilizată în literatura română de specialitate ca argument pentru a demonstra apartenența celui decedat la religia creștină. Orientarea pe direcția *vest-est*, nu este relevantă pentru a face afirmații în acest sens, deoarece s-a observat faptul că și mormintele cu ofrande de părți de cai, piese de harnașament sau arme, din bazinul carpatic, au avut aceeași orientare. Mai mult decât atât, și alte morminte aparținătoare orizontului stepic, descoperite la nordul sau nord-vestul Mării Negre, au avut aceeași orientare¹¹. La lotul de morminte avut în vedere s-au înregistrat pe direcția V–E (înregistrată la 13 morminte din cinci necropole)¹², NV–SE (16 morminte din patru necropole)¹³ și SV–NE (1+x morminte din două necropole)¹⁴. Deviațiile de la axa VE s-a considerat că se datorează anotimpului în care s-a făcut înmormântarea¹⁵.

¹¹ Khalikova 1971 (1972), 178, Spinei 1985, 197, fig. 25/4, 5.

¹² *Kikinda-Veșalo* (M.3, 9, 11, 19, 21), *Hodoni-Pocioroane* (M.2, 13, 14), *Șopotu Vechi-Mârvilă* (M.21, 39), *Kikinda-Oluș*, ferma nouă (M.21, 31), *Vojlovica-Humka Azotara* (M.13).

¹³ *Gornea-Căunița de Sus* (M.26, 48, 50, 51, 57, 63, 65), *Szőreg-Homokbánya* (M.1, 5, 11, 14, 15, 28, 35), *Szőreg-Distileria de petrol* (M.1), *Taraș-Seliște* (M.1).

¹⁴ *Dudeștii Vechi-Movila lui Dragomir* (M.1/2000), *Sânicolau Mare* (numărul mormintelor cu această orientare nu este menționat).

¹⁵ Faptul că nu toate mormintele au fost orientate strict pe direcția V–E, ci au avut diverse deviații spre S sau N, au făcut obiectul mai multor studii de specialitate. S-a considerat că, deviațiile de la orientarea V–E, sunt ca urmare a anotimpului în care s-au făcut înmormântările. Unul dintre ultimele studii, semnat de către M. Rejholková, apărut în 1995, a arătat că înmormântările pe direcția V–E s-au făcut primăvara timpuriu sau toamna, cele pe direcția VSV–ENE sunt din vară sau primăvara târziu, SV–NE vara, VNV–ESE toamna târziu până în primăvară, NV–SE iarna. Pentru celelalte orientări nu s-a putut da vreo explicație (Rejholková 1995).

4. Amenajarea mormintelor

4.1. *Morminte în groapă simplă*¹⁶. Fără excepție, mormintele studiate sunt în groapă simplă. Ceea ce diferă este forma acesteia, care este cunoscută doar pentru un număr mic de morminte.

a. *Gropi dreptunghiulare*¹⁷, rotunjite la colțuri sunt frecvent semnalat în toate necropolele din bazinul carpatic și este irelevant pentru a putea fi legat de anumite practici sau de un anumit mod de depunere a defunctului în mormânt.

b. *Groapa cu laturile lungi paralele, cea scurtă inferioară dreaptă, iar cea superioară semicirculară* a fost descoperită la Gornea-Căunița de Sus, la M.57¹⁸. Ca analogii pot fi enumerate necropolele de la Szalbocs-M.331¹⁹, Majs²⁰ (Ungaria), Nitra-Šindolka-M.288²¹ (Sovacia), Primorskoe²² (în nord-vestul Mării Negre). Se pot data pe baza analogiilor în secolele X–XII (XIII).

c. *Groapă cu latura superioară semicirculară, iar cea inferioară dreaptă, iar*

laturile lungi curbate în interior (Szőreg-Homokbánya-M.5).

d. *Groapă cu nișă semicirculară la cap, cu o latură lungă dreaptă, iar cealaltă curbată cu ondulații* (Hodoni-Pocioroane-M.14). A fost găsită doar într-o necropolă, la un mormânt.

4.2. **Amenajări ale gropii** nu sunt cunoscute pentru acest lot de morminte, nici în interior nici în exterior.

5. Depunerea defuncților

5.1. *În groapă simplă*, fără sicriu este majoritară, cel puțin pentru mormintele publicate cât de cât complet.

5.2. *Mormânt cu sicriu* este cunoscut doar unul, la Șopotu Vechi-Mârviță (M.21). În mormântări cu sicriu au mai fost atestate în Banat în secolele XI–XIII în necropolele de la Cenad-Biserica Catolică — 11 morminte (M.1, 3, 4–13)²³, Nikolinci (M.3, 9, 10, 11, 12)²⁴, Szőreg-Homokbánya — trei morminte (M.7, 21, 37), Tomnatic-Kleinhügel — două morminte (M.1, 2)²⁵, Kiszombor-B-un mormânt (M.286), Mehadia-Zidină (numărul de morminte și care anume, nu a fost precizat de către autorul cercetării)²⁶. Obiceiul se practica în zona de câmpie și de deal, indiferent de tipul de amplasare a necropolei. Mormintele în sicriu nu au ocupat o poziție anume în cadrul necropolelor. Ele s-au practicat atât pentru copii, cât și pentru adulți, Astfel M. 1, 9 de la Cenad-Biserica catolică, au aparținut unor copii, M.7 de la Szőreg-Homokbánya unei femei iar M.21 și 37 din aceeași localitate unor bărbați. La Nikolinci, M.3, 10, 11, 12 au aparținut unor bărbați, iar M.9 unei femei. Pentru perioada timpurie, în mormântările în sicriu sau cutii de lemn a

¹⁶ Adâncimea gropilor este foarte diferită le la o necropolă la alta, în funcție de solul în care au fost săpate, de depunerile ulterioare de pământ, de eventuale alunecări de teren sau de dizlocarea lui în urma lucrărilor agricole sau de altă natură. De aceea o analiză a adâncimii lor este practic irelevantă.

¹⁷ Szőreg-Homokbánya (M.11, 14, 15, 35), Gornea-Căunița de Sus (M.50, 51, 65, 63), Hodoni-Pocioroane (M.13), Dudeștii Vechi-Movila lui Dragomir (1/2000). În Banat au mai fost descoperite la Gornea-Căunița de Sus — 38 morminte (M.3, 4, 5, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 21, 23, 29, 31, 34, 30, 32, 33, 35, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 53, 59, 60, 62, 64), Szőreg-Homokbánya — 15 (M.8, 13, 17, 18, 20, 26, 27, 31, 33, 42, 38), Svința-Km. fluvial 1004 — 12 morminte (M.1–12), Ciclova Română-Morminți — șapte morminte (M.1, 5, 6, 8, 13, 18, 19), Cârnecea-Dealul Bisericii — trei morminte (M.1, 2, 7), Obreja-Sat Bătrân — trei morminte (M.34, 33–?, 32–?), Jupa-Sector Țigănești-trei morminte (M.3, 5, 6), Nikolinci — trei morminte (M.3, 7, 9), Voiteni — un mormânt (M.6).

¹⁸ În Banat, astfel de gropi au mai fost descoperite la Gornea-Căunița de Sus (M.56, 57), Hodoni-Pocioroane (M.17, 18), Voiteni (M.2, 3), Nikolinci (M.12), Szőreg-Homokbánya (M.23).

¹⁹ Kovács 1994, fig. 20/M.327, 73, fig. 21/M.331, etc.

²⁰ Kiss 1983, 81, fig. 53, M.53.

²¹ Fusek 1998, 79, fig. 7/288.

²² Spinei 1985, 198, fig. 26/1.

²³ Iambor, Matei, Bejan 1982, 89–108.

²⁴ Živković 1997, 143–154.

²⁵ Medeț, Bugilan 1987, 173.

²⁶ Macrea 1948, 139–140; Mărghitan 1985, 87–88; Rusu 1975, 214, 217; Țicu 1982, 265, 267, 268, 269, 276; Țicu 1998, 127, 147; Țicu 2003b, 95–105.

fost considerat ca fiind un obicei caracteristic populațiilor bulgare de pe Volga mijlocie²⁷. Pentru teritoriul Banatului, această ipoteză este de luat în calcul dacă privim prin prisma surselor istorice, aici fiind atestate grupe de populație bulgaro-tiurcică. Morminte se caracterizează prin lipsa de inventar, cât și prin prezența unor piese considerate ca aparținând unor păgâni, sau unor indivizi cu astfel de reminiscențe în credințe, ceea ce îngreunează destul de mult emiterea de ipoteze cu privire la acest tip de morminte.

6. Poziția defuncțiilor o voi analiza strict în ceea ce privește poziția corpului, a brațelor și a picioarelor.

6.1. Poziția corpului. La toate mormintele cercetate s-a constatat că defuncții, în marea lor majoritate, au fost așezați în groapă întinși pe spate. Excepție face doar M.1 de la *Taraș-Seliște*, în care scheletul a fost găsit culcat pe o parte.

6.2. Poziția brațelor defuncțiilor este cunoscută doar într-un număr mic de morminte. Aceasta este relativ diversă și se constată prezența tuturor variantelor de bază, anume cu brațele pe lângă corp (variante A), cu palmele aduse pe bazin (variante B), cu mâinile flectate din coate și palmele pe abdomen (variante C) sau pe torace (variante D) ori cu palmele aduse pe clavicule, pe umeri sau la gât (variante E).

Variantei A îi aparțin mormintele 5, 11, 14, 15, 28 și 35 de la *Szőreg-Homokbánya*, M.21 de la *Șopotu Vechi-Mârvilă*, M.21 de la *Kikinda-Veșalo*, M.31 și 21 de la *Kikinda-Oluș* și 3, 11 și 19 de la *Kikinda-Veșalo*. Din punct de vedere al cronologiei absolute, doar un mormânt este datat cu monedă emisă în timpul domniei lui Andrei I (1046–1060). Conform tipologiei verigilor de păr, acestea se încadrează

variantei 1 și 4, la care se adaugă cele cu descriere insuficientă. Din toate mormintele determinate antropologic, doar două au aparținut unor copii, restul fiind ale unor persoane adulte de sex feminin.

Varianta B a poziției brațelor este întâlnită în necropolele de la *Gornea-Căunița de Sus* (M.65), *Dudeștii Vechi-Movila* lui Dragomir (M.1/2000), *Hodoni-Pocioroane* (M.2) și *Szőreg-Homokbánya* (M.1, 28)²⁸. Din punct de vedere al datării absolute, nu dispunem de monede decât în mormintele de la *Hodoni-Pocioroane* (Ștefan I). Piese se încadrează variantei 1. Din aceste morminte, unul a aparținut unui copil, restul unor adulți.

Varianta C a fost găsită în necropolele de la *Gornea-Căunița de Sus* (M.50, 57), *Hodoni-Pocioroane* (M.14) și *Ilidia-Cetate* (M.68). În toate mormintele amintite lipsesc monedele. Cu o singură excepție, *Hodoni-Pocioroane*, toate sunt în zona de deal/munte a Banatului.

Varianta D este atestată doar în cimitirurile de la *Gornea-Căunița de Sus* (M.63 și 48) și *Hodoni-Pocioroane* (M.13). În cazul ultimei variante a poziției brațelor (E), ea a fost surprinsă doar în regiunea de munte (*Gornea-Căunița de Sus*, M.51) și pe linia Dunării (*Vojlovica-Humka Azotata*, M.13). În nici unul din mormintele care au avut aceste din urmă trei variante ale poziției brațelor nu au fost descoperite monede.

6.3. Poziția picioarelor este cunoscută doar pentru 16 morminte din cinci necropole²⁹. Dintre acestea, în 13 cazuri au fost întinse și paralele. Alte două morminte au avut câte un picior întins și celălalt îndoit

²⁷ Khalikova 1971 (1972), 179.

²⁸ La varianta B introducem și acele morminte care au avut un braț pe lângă corp și celălalt cu palma așezată pe bazin. La mormintele în care unul din brațe este mai jos decât celălalt, s-a demonstrat că situația se datorează în special alunecării unei mâini mai jos decât cealaltă din diverse cauze.

²⁹ *Dudeștii Vechi-Movila* lui Dragomir, *Gornea-Căunița de Sus* (M.48, 57, 63, 65), *Hodoni-Pocioroane* (M.2, 13, 14), *Szőreg-Homokbánya* (M.1, 5, 11, 14, 15, 28, 35), *Șopotu Vechi-Mârvilă* (M.39).

din genunchi spre exterior (M.65 de la *Gornea-Căunița de Sus* și M.1 de la *Szőreg-Homokbánya*). Într-un ultim complex funerar, scheletul avea picioarele încrucișate în zona femurelor (M.14 de la *Hodoni-Pocioroane*).

Se observă că defuncții care au avut un picior îndoit din genunchi spre exterior, iar celălalt întins, sunt cu brațele pe lângă corp și palmele aduse pe bazin. Din puncte de vedere al repartiției teritoriale, aceste morminte sunt descoperite atât la câmpie cât și în zona de deal/munte de pe linia Dunării. Scopul acestor practici este foarte probabil acela de a împiedica revenirea mortului printre cei vii. Se poate observa prezența obiceiului în toate tipurile de necropole în care s-au găsit verigi de păr cu un capăt îndoit în forma literei S. Obiceiul este însă mult mai răspândit în Banat, putând fi surprins în special în cursul secolelor X–XII (pe lângă cele amintite deja, au mai fost descoperite morminte similare și la *Timișoara-Ciorenii* și *Hodoni-Pocioroane*), pentru a reapare mai târziu în secolele XIV–XV (*Gornea-Țârcheviște* și *Reșița-Ogășele* câte un mormânt).

7. Intervenții asupra cadavrelor. Sunt puține și se rezumă la picioare, antebrate, craniu. Toate au fost înregistrate în regiunea de câmpie. Rolul acestor deranjamente și anomalii în ce privește poziția unor schelete trebuie căutat în credințe și practici păgâne care au coexistat cu cele creștine. Numărul lor este mult mai mare pentru teritoriul Banatului, fiind atestate din secolul X până în al XV-lea, dar ele nu fac obiectul analizei în acest studiu.

8. Ofrande funerare. Singurele elemente care pot fi atribuite unor practici funerare desfășurate în cursul înhumării o reprezintă descoperirea unor fragmente ceramice în două morminte (M.11, 14) descoperite la *Szőreg-Homokbánya*. Ofrandele alimentare care pot fi sesizabile, depuse în mormintele menționate în acest stadiu al cercetării lipsesc. Acest lucru nu

înseamnă însă imposibilitatea de a fi existat, dar ele nu mai sunt sesizabile, putând consta în alte alimente care nu conțineau oase de animale sau nu se puneau neapărat în recipiente.

9. Determinarea antropologică pe sexe a defuncțiilor

În ceea ce privește determinarea antropologică, în acest stadiu al cercetării dispunem de analiza mormintelor din necropolele de la *Hodoni-Pocioroane*, *Szőreg-Homokbánya* și *Distileria de petrol, Taraș-Seliște* și *Vojlovica-Humka Azotara*. La acestea se adaugă și determinarea aproximativă a vârstei celor înmormântați în cimitirele de la *Gornea-Căunița de Sus* și *Kikinda-Veșalo*. În total este vorba de 25 de morminte³⁰.

Conform determinărilor scheletelor, șapte au aparținut unor copii, iar restul unor adulți de sex feminin. Deși pentru o bună parte a scheletelor lipsesc determinările antropologice pe vârstă și pe sexe, putem spune că podoabele analizate au fost purtate cu predilecție de către femei. Din punct de vedere antropologic, se poate remarca un amestec de est europizi, mediteranoizi, nordoizi, turanizi, etc., cel puțin în necropolele de la *Hodoni-Pocioroane* și *Szőreg-Homokbánya*.

Este foarte posibil ca aceste comunități care s-au înhumat în cele două necropole să fi fost constituite pe criterii de natură economică³¹. În perioada în care au fost utilizate cimitirele, putem vorbi de diferențe de ritual funerar, dar și de multe puncte comune, datorate păstrării unor vechi

³⁰ *Gornea-Căunița de Sus* (M.26, 48, 50, 51, 57, 63, 65), *Hodoni-Pocioroane* (M.2, 13, 14), *Szőreg-Homokbánya* (M.1, 5, 11, 13, 14, 15, 28, 35), *Distileria de petrol* (M.1), *Taraș-Seliște* (M.1), *Vojlovica-Humka Azotara* (M.13), *Kikinda-Veșalo* (M.9, 11, 19, 21).

³¹ Cel mai probabil ideea conform căreia în Evul Mediu timpuriu populația satelor era omogenă etnic ar trebui abandonată, constituirea comunităților putând avea cauze și forme multiple de manifestare, de multe ori dificil de identificat prin metode tradiționale.

obiceiuri, dar și pătrunderii altora noi, direct sau indirect.

Materialele și tehnicile de execuție

De regulă aceste piese au fost confecționate din sârme obținute prin trefilare, din bronz, argint sau aur, apoi îndoite în formă de cerc. Exemplarele executate dintr-o bară mai groasă se produceau probabil prin turnare. Un capăt era aplatizat prin ciocănire, apoi îndoit în forma literei S. Unele piese au fost decorate în porțiunea aplatizată prin caneluri paralele executate de-a lungul ei.

Un exemplar a fost decorat pe terminația în formă de S cu granule de argint lipite de-a lungul ei (M.21 de la *Șopotu Vechi-Mârvilă*).

Pe ansamblu au fost descoperite 30 exemplare din bronz (16+x din varianta 1, unul din varianta 2, și 14 din varianta 5)³², 25 din argint (16+x din varianta 1, două din varianta 2, una din varianta 3 și 7 din varianta 5)³³ și cinci din aur (o piesă din varianta 1 și

patru din varianta 2)³⁴. Pentru celelalte exemplare nu s-a precizat materialul de execuție³⁵. Într-un singur caz, verigile de păr au fost argintate³⁶.

Din punct de vedere al repartiției geografice, se poate observa că piesele din bronz se concentrează în regiunea de câmpie a Banatului, fiind rare în zona de munte și pe linia Dunării. Pentru exemplarele din argint, situația este asemănătoare, dar apar relativ des și în regiunea montană, iar cele din aur au fost descoperite strict în zona de câmpie. Explicația pentru repartiția teritorială este relativ simplă și poate fi pusă în special pe seama faptului că în zona de munte nu a existat tradiția purtării verigilor de păr cu un capăt îndoit în forma literei S, aici fiind descoperite pentru intervalul cronologic cuprins între ultimul sfert al secolului al X-lea și finalul celui de-al XII-lea, în special podoabe produse de către orfevrii balcanici din teritoriul bulgar apoi bizantin. Chiar dacă au fost în uz, în regiunea de deal și munte, numărul podoabelor în discuție era mic, asemeni verigilor de păr cu un capăt îndoit în formă de buclă aplatizată simplă. Acestea din urmă, deși descoperite pe un areal întins din sud-estul Europei, nu au apărut undeva în număr mare. În Banat ele provin din necropolele de la: la *Szőreg-Homokbánya-M.7* — două piese din bronz³⁷, *Banatska*

³² Tipul 1: *Banatsko Arandelovo*-Movilele de lângă gară cercetate la 10 decembrie 1989 (un exemplar), Vinograd (un exemplar), movilă cercetată în anul 1900, Movilă la NE de gară cercetată în 1903 (o piesă), *Deszk-D* (piese în număr neprecizat), *Felnac* (două), *Gornea-Căunița de Sus* (o piesă), *Mokrin-Perjanica* (o piesă), *Szőreg-Homokbánya* (șase), *Taraș-Seliște* (două), *Vojlovica-Humka* Azotara (unul), *Sânicolaul Mare* (număr neprecizat). Tipul 2: *Banatsko Arandelovo*-Movilă la NE de gară cercetată în 1903 (un exemplar). Tipul 5: *Felnac* (patru), *Kübekháza* (o piesă), *Kikinda-Veșalo* (opt piese), *Szőreg-Homokbánya* (una).

³³ Tipul 1: *Banatsko Arandelovo*-Vinograd (un exemplar), Movilă la NE de gară cercetată în 1903 (trei piese), *Cuptoare-Sfoge* (o piesă), *Cuvin-Grad* (o piesă), *Deszk-D* (piese în număr neprecizat), *Dudeștii Vechi*-Movila lui Dragomir (o piesă), *Duplaj-Grad* (o piesă), *Gornea-Căunița de Sus* (două piese), *Ilidia-Funii* (o piesă), *Szőreg-Homokbánya* (cinci). Tipul 2: *Banatsko Arandelovo*-Movilă la NE de gară cercetată în 1903 (două exemplare). Tipul 3: *Șopotu Vechi-Mârvilă* (un exemplar). Tipul 5: *Cenad-Vecinătatea bisericii catolice* (patru exemplare), *Szőreg-Homokbánya* (două), *Banatsko Arandelovo*-Movilele de lângă gară cercetate la 10 decembrie 1989 (un exemplar).

³⁴ Tipul 1: *Cuvin-Grad* (o piesă). Tipul 2: *Deszk-D* (două exemplare), *Maidan* (un exemplar) și *Foeni* (un exemplar).

³⁵ Tipul 1: *Banatsko Arandelovo*-16 iunie 1903 (o piesă), *Deta* (o piesă), *Gornea-Căunița de Sus* (două piese), *Hodoni-Pocioroane* (patru piese), *Ilidia-Funii* (trei piese), *Kiszombor-B* (număr neprecizat), *Klárafalva-B* (număr neprecizat), *Faragó* (număr neprecizat), *Szőreg-Distileria de petrol* (două), *Șopotu Vechi-Mârvilă* (patru). Tipul 2: *Kiszombor-B* (probabil două exemplare), *Klárafalva-B* (număr neprecizat, din șase morminte). Tipul 4: *Kikinda-Veșalo* (o piesă). Tipul 5: *Banatsko Arandelovo*-Movilă la NE de gară cercetată în 1903 (o piesă), *Gornea-căunița de Sus* (trei), *Hodoni-Pocioroane* (un exemplar), *Ilidia-Cetate* (un exemplar), *Kiszombor-C* (un exemplar), *Klárafalva-B* (număr necunoscut de piese recuperate din trei morminte), *Sânicolaul Mare* (două), *Duplaj-Veliki Prokop* (număr neprecizat).

³⁶ Tipul 5: *Kikinda-Oluș*, ferma nouă (două).

³⁷ Bálint 1991, 81.

Palanka-o piesă din material neprecizat³⁸, *Dudeștii Vechi*-Movila lui Dragomir³⁹ *Hodoni*-Pociroane-o piesă din material neprecizat provenită din M.4⁴⁰ și *Črna Bara*-Prkos-o piesă din bronz⁴¹, *Felnac*-o piesă din bronz⁴². Acest tip de piese s-a considerat că sunt precursorii verigilor de păr cu un capăt îndoit în formă de S, și au fost descoperite pe o arie destul de largă (*Kölked*⁴³, *Dálya*⁴⁴, *Pilin*-Sirmánhegy⁴⁵, *Székesfejérvár*-Demkóhegy-M.8, 9⁴⁶, *Bielo Brdo*⁴⁷). Ele apar cu aceeași frecvență atât în secolul al X-lea, cât și în al XI-lea, și s-a considerat că sunt tipice culturii Kőttlach⁴⁸. De asemenea mai pot fi întâlnite și în necropolele avare târzii⁴⁹. La Dunărea de jos, ele provin din siturile de la *Păcuiul lui Soare* și *Enisala*, dar aici au fost datați într-o perioadă mai târzie, anume în secolele XII–XIII⁵⁰.

Tipologia pieselor⁵¹

Verigi de păr cu capătul aplatizat și întors în formă de “S” (pl. II/1) sunt cunoscute mai multe variante, în funcție de lipsa decorului sau de prezența sa. Sunt

considerate ca fiind piese tipice orizontului funerar de tip Bielo Brdo.

1. **Verigi fără decor** au fost descoperite în necropolele de la: *Banatsko Arandelovo*-Movilele de lângă gară (cercetare la 10 decembrie 1898) — o piesă din bronz, *Vinograd*-Movilă nivelată — o piesă din bronz și una din argint (?), *Movilă* cercetată la NE de gară în 1903 — trei piese din argint și una din bronz, *Movilă* cercetată în 16 iunie 1903 — o piesă din material neprecizat⁵², *Cuptoare*-Sfogeia — o piesă din argint⁵³, *Kuvin*-Grad — o piesă din argint și o piesă din aur⁵⁴, *Deszk*-D — numărul total al pieselor nu este publicat dar se cunoaște că au fost confecționate din argint și bronz⁵⁵, *Deta* — o piesă din material neprecizat⁵⁶, *Dudeștii Vechi*-Movila lui Dragomir⁵⁷, *Duplaj*-Grad — o piesă din argint⁵⁸, *Felnac* — două piese din bronz⁵⁹, *Gornea*-Căunița de Sus — o piesă din bronz din M.26, două piese din argint, din M.50 și câte o piesă din material neprecizat din M.51 și M.65⁶⁰, *Hodoni*-Pociroane — două piese din material neprecizat provenite din M.2 și altele două din M.14⁶¹, *Ilidia*-Funii — trei piese din material neprecizat descoperite în M.8, una din argint din M.17⁶², *Kiszombor*-B — probabil câte o piesă din material neprecizat provenite din M.157, M.280, M.401, M.414⁶³, *Klárafalva*-B — au fost găsite în M.41, 44, 55⁶⁴, *Faragó* — piesele provin din M.6, 10, 12, fără a li se cunoaște materialul din care au fost confecționate⁶⁵, *Mokrin* — o

³⁸ Bálint 1991, 245.

³⁹ Bejan, Tănase, Gáll, Kalcsov 2005, 27.

⁴⁰ Bejan, Moga 1979, 159, Drașovean, Țicu, Muntean 1996, 36, 38, 41, 133, pl. LV.

⁴¹ Stanojev 1989, 129–130.

⁴² Piesă inedită.

⁴³ Kiss 1983, 239, fig.105/8.

⁴⁴ Hampel 1907, pl. 52/7.

⁴⁵ Hampel 1907, pl. 67/9.

⁴⁶ Hampel 1907, pl. 86/2.

⁴⁷ Hampel 1907, pl. 42/13, 1b.

⁴⁸ Korošec 1979 b, pl. 127/3 (*Kranj*), pl. 125/6 (*Matzhausen*, M.12), pl. 84/3d–e (*Črnomelj*), pl. 80/2–5 (*Ptuj*), pl. 32/3c–e (*Bled*-Pristava) etc.

⁴⁹ Dumitriu 2001, 31.

⁵⁰ Dumitriu 2001, pl. 81/17–18.

⁵¹ Tipologia a fost realizată după aspectul exterior al piesei. Din motive care țin de modul de publicare al pieselor, nu am putut lua în considerare dimensiunile pieselor. Aceasta reprezintă doar stadiul actual al cercetării pe teritoriul Banatului, iar scopul ei a fost acela de a sistematiza informația existentă aici. O tipologie amănunțită a lor realizată pe întreg Bazinul Carpatic poate fi consultată la Giesler 1981.

⁵² Kovács 1991–1992, 39, 47.

⁵³ Uzum 1987, 294.

⁵⁴ Kovács 1991, 419, 413, fig.2/4.

⁵⁵ Fehér, Éry, Kralovánszky 1962, 31.

⁵⁶ Fehér, Éry, Kralovánszky 1962, 31.

⁵⁷ Bejan, Tănase, Gáll, Kalcsov 2005, 28, 31, 40, fig.5/1.

⁵⁸ Kovács 1991, 418.

⁵⁹ Piese inedite.

⁶⁰ Țicu 1998, 134, 154, fig.36, 155, fig. 37.

⁶¹ Drașovean, Țicu, Muntean 1996, 35, 36.

⁶² Țicu 1998, 127.

⁶³ Fehér, Éry, Kralovánszky 1962, 48.

⁶⁴ Fehér, Éry, Kralovánszky 1962, 49.

⁶⁵ Fehér, Éry, Kralovánszky 1962, 49.

piesă din bronz⁶⁶, *Szőreg*-Homokbánya — trei piese din bronz din M.1, una din argint din M.5, două din bronz din M.11, una din argint și una de bronz din M.15, două din argint din M.28, una din argint din M.35⁶⁷, Distileria de petrol — două din material neprecizat provenite din M.1⁶⁸, *Šopotu Vechi-Mârvilă* — două piese din material neprecizat din M.21⁶⁹ (probabil din bronz, piesele nu sunt curățate), și două piese din M.39, *Taraș-Seliște* — două piese din bronz din M.1⁷⁰, *Vojlovica*-Humka Azotara — o piesă din bronz din M.13⁷¹, *Sânicolaul Mare* (piese în număr neprecizat, din bronz. Tot de aici mai provin câteva piese cu un capăt applatizat, din bronz, probabil de la piese de același tip)⁷². În total sunt 24 de puncte (în zece situri sunt din bronz, în unul din aur, și în alte nouă din argint). Ele apar în necropole cu material amestecat, care aparține mai multor orizonturi funerare, fiind răspândite în tot Banatul în special în cursul secolelor XI–XII. La sudul Dunării, la *Braničevo*-Svetinje aceste piese se datează în sec. XII⁷³, pe baza monedelor găsite în morminte și care au fost emise în timpul domniei lui Ioan II Comnen. Asemenea piese au fost recuperate și de la *Vinča* și *Poljina*⁷⁴ În Slovacia, o bună parte a acestor piese pot fi date cu monede, în a doua jumătate a secolului XI, ca de exemplu la: *Hurbanovo*-Bohatá-M.139 și M. 96 care aveau și monedă emisă în timpul regilor Solomon (1063–1074) respectiv Andrei I (1046–1060)⁷⁵, *Šindolka*-M. 225 — monedă Ladislau I (1077–1095)⁷⁶. Verigi de păr din aceeași variantă, dar fără monedă au fost descoperite în M. 10, 29, 7 de la *Bučanoch*⁷⁷,

M. 44 de la *Čápor*⁷⁸ etc. Astfel de piese au fost descoperite și la sudul Dunării, la *Vinča* și *Poljina*⁷⁹, *Sremska Mitrovica*⁸⁰ și *Mačvanska Mitrovica* (în acest sit au apărut în primele două necropole, datate în la sfârșitul secolului al X-lea și în secolele XI–XII⁸¹. Aceste piese au mai fost descoperite și în necropole mai timpurii, datate în secolele IX–X, din orizontul funerar de tip Kóttlach, însă aceste exemplare sunt de regulă de mari dimensiuni⁸², spre deosebire de cele din Banat care sunt în cele mai multe situații piese mici.

2. Verigi cu terminația în formă de “S” canelată (pl. II/2). Aceste piese au fost confecționate din sarmă de bronz, aur sau argint, cu un capăt applatizat și îndoit în forma literei S. Porțiunea applatizată are una sau mai multe caneluri paralele, de-a lungul ei. Au fost descoperite în necropolele de la: *Banatsko Aranđelovo*-Movilă cercetată la NE de gară în 1903 — două piese din argint și una din bronz⁸³, *Deszk-D* — două piese din aur, provenite din M.11, 152⁸⁴, *Kiszombor-B* — câte o piesă (?) din material neprecizat, din M.138 și M122⁸⁵, *Klárafalva-B* — piese recuperate din M.37, 41, 44, 51, 55, 56, fără să le fie cunoscut numărul⁸⁶, *Maidan*-o piesă din aur⁸⁷, *Foieni*-o piesă din aur⁸⁸. Aceste piese au apărut la sfârșitul secolului al XI-lea și au fost utilizate și în secolul al XII-lea⁸⁹. În

⁶⁶ Stanojev 1989, 58.

⁶⁷ Bálint 1991, p. 79, 81, 83, 88, 90.

⁶⁸ Fehér, Éry, Kralovszky 1962, 76.

⁶⁹ Teicu 1993, 241.

⁷⁰ Fehér, Éry, Kralovszky 1962, 77, Kovács 1991, 421, Nagy 1952, 160, pl. 1.

⁷¹ Stanojev 1989, 40, 42.

⁷² Kühn 1911, 183.

⁷³ Popović-Ivanisević 1988, 164, fig. 34/4.

⁷⁴ Marjanović-Vujović 1985, 105, 106, pl. 1, 2.

⁷⁵ Rejholková 1970, 204, 225, pl. VI/M. 139/20–21.

⁷⁶ Fusek 1998, 74, 77, fig. 5, F225:1.

⁷⁷ Hanuliak 1993, 86, pl. 13/2, 25, 5–M. 10, 29, 7; 94.

⁷⁸ Točík, Paulík 1979, 107, 113, pl. 19/6, 7–M. 44.

⁷⁹ Marjanović-Vujović 1985, 105, 106, fig. 1, 2.

⁸⁰ Parović-Pešikan 1980, 184, fig. 3/e, f, h, i, k, 186, 187, 188, 189.

⁸¹ Ercegović-Pavlović 1980, 18, 27, 40, 44, pl. XX, M. 2, 49, 229, 61, pl. XXI, M. 193.

⁸² Korošec 1979 b, pl.10/1b, e (*Bled*-Pristava), pl. 26/6 (*Kranj*), pl. 30/2d, 3/a–b (*Bled*-Grad), etc.

⁸³ Kovács 1992, 44.

⁸⁴ Fehér, Éry, Kralovszky 1962, 1, Mesterházy 1983, 143, fig.1/2, 3.

⁸⁵ Fehér, Éry, Kralovszky 1962, 48.

⁸⁶ Fehér, Éry, Kralovszky 1962, 49.

⁸⁷ Stanojev 1989, 57, Fehér, Éry, Kralovszky 1962, 52, Reizner 1891 (1895), 380–381, Hampel 1905 b, 365, Bálint 1991, 235, pl. LXI/b/9, 238, Mesterházy 1983, 144, 151, fig.1/14, Kovács 1991, 410.

⁸⁸ Szentmiklos 1999/00, 57–58.

⁸⁹ Pentru date vezi Giesler 1981, Mesterházy 1983, Szentmiklos 1999/00, etc.

total sunt șase situri, din care, în trei au fost piese de aur, iar în câte unul de argint, respectiv bronz. La sudul Dunării piese din această variantă au fost descoperite în contextul secolului XII la *Sremska Mitrovica*⁹⁰. De remarcat este faptul că aceste piese au fost descoperite în zona sud-dunăreană doar între Dunăre și Sava (Srem), regiune disputată de maghiari și bizantini în acea perioadă⁹¹.

3. Verigă cu granule lipite pe "S" (pl. II/3). A fost descoperit un singur exemplar la *Šopotu Vechi-Mârvi* (M.21)⁹². Piesa este executată similar cu precedentele (sârmă îndoită în formă de verigă, un capăt aplatizat și îndoit în forma literei S). Momentan pentru această variantă de ornament nu dispunem de analogii. De aceea vom lua în considerare datarea generală a necropolei, adică secolele XI–XII.

4. Verigă de păr din sârmă torsionată, cu capătul în formă de „S”. Singurul exemplar provine din necropola de la *Kikinda-Vešalo*, din M.21. Ea se poate data în secolele XI–XII⁹³.

5. Verigi cu descriere insuficientă⁹⁴ - au fost descoperite în necropolele (12) de la: *Banatsko Arandelovo*-Movilă la NE de gară — o piesă din material neprecizat⁹⁵, *Movilele de lângă gară* (cercetare la 10 decembrie 1898) — o piesă de argint și una din bronz, *Cenad-Vecinătatea bisericii romano-catolice*-patru piese din argint⁹⁶, *Duplaj-Veilki Prokop* — din material neprecizat, *Felnac* — patru piese din bronz cu capetele rupte⁹⁷, *Gornea-Căunița* de

Sus — câte o piesă din material neprecizat, cu capetele rupte, provin din M.48, M.57 (?) și M.63⁹⁸, *Hodoni-Pociroane* — o piesă din material neprecizat, cu capătul rupt descoperită în M.13⁹⁹, *Ilidia-Cetate* — o piesă din material neprecizat, provenită din M.68, *Kiszombor-C* — o piesă din material neprecizat, din M.22¹⁰⁰, *Klárafalva-B* — piesele provin din M.15, 24, 39, fără a se putea spune care este numărul lor total sau din ce materiale sunt confecționate¹⁰¹, *Kübekháza* — a fost descoperită o piesă din bronz¹⁰², *Kikinda-Oluș*, ferma nouă două piese argintate, descoperite în M.21, 2, 31-2¹⁰³, *Vešalo* — o piesă din bronz, din M.3, patru din bronz din M.9, una din bronz din M.11, două fragmente din bronz din M.19¹⁰⁴, *Szőreg-Homokbánya* — o piesă din bronz, cu capătul rupt, din M.14, una din argint, cu capătul rupt, provenită din M.15¹⁰⁵, *Sânicolaul Mare* (două piese, dar care nu au fost descrise)¹⁰⁶. Aceste piese au fost în uz în secolele XI–XII¹⁰⁷.

Datarea absolută

Pentru datarea absolută a acestor piese, dispunem doar de un număr foarte mic de complexe funerare în care au fost descoperite monede¹⁰⁸. Din punct de vedere al tipologiei pieselor, se poate spune că toate aparțin

⁹⁰ Parović-Pešikan 1980 (1981), 188, 189, pl. IV/3.

⁹¹ Brezeanu 1981, 111, 132, 141, 147, 148, 150, 152, 155.

⁹² Teicu 1998, 158, fig. 40/10.

⁹³ Girić 1995–96, 149. Piesa nu a fost publicată cu desen și din această cauză nu se pot face prea multe aprecieri cu privire la modul de execuție. Ea poate fi dintr-o singură sârmă torsionată, sau dintr-o sârmă îndoită în două și torsionată.

⁹⁴ Piese de la punctul 5 nu constituie un tip anume. Le-am marcat în continuare pentru a avea o evidență a lor și pentru înlesnirea lecturii studiului.

⁹⁵ Kovács 1991–1992, 41.

⁹⁶ Iambor, Matei, Bejan 1994, 19.

⁹⁷ Material inedit.

⁹⁸ Teicu, Lazarovici 1996, 85, 86, fig. 51, 87.

⁹⁹ Drașovean, Teicu, Muntean 1996, 36.

¹⁰⁰ Fehér, Éry, Kralovánszky 1962, 48.

¹⁰¹ Fehér, Éry, Kralovánszky 1962, 49.

¹⁰² Fehér, Éry, Kralovánszky 1962, 51.

¹⁰³ Girić 1996, 149.

¹⁰⁴ Girić 1996, 149.

¹⁰⁵ Bálint 1991, 83.

¹⁰⁶ Kühn 1911, 183.

¹⁰⁷ Siturile din care au fost recuperate, în cea mai mare parte au funcționat în secolele XI–XII. Modul sumar de publicare al unor situri, chiar dacă au conținut și piese care pot fi atribuite secolului al X-lea, mă împiedică să fac aprecieri mai nuanțate cu privire la aceste piese.

¹⁰⁸ Este vorba de M.3 de la *Banatsko Arandelovo*-punct cercetat la 16 iunie 1903, datat cu monedă emisă în timpul regelui Ladislau I (1077–1095), M.2 de la *Hodoni-Pociroane*, care conținea monede din timpul lui Ștefan I (1000–1038), M.414 de la *Kiszombor-B*, datat cu monedă emisă în timpul lui Andrei I (1046–1060) sau Solomon (1063–1074) și M.35 de la *Szőreg-Homokbánya* în care a fost depusă tot o monedă din timpul domniei lui Andrei I (1046–1060).

variantei 1 și se datează fără excepție în cursul secolului al XI-lea. Sub aspectul răspândirii teritoriale, se poate observa că mormintele dateate cu monede se concentrează în jumătatea nordică a Banatului, spre N și N-V. În nici unul din cazuri, materialul din care au fost confecționate nu este amintit de către autorii cercetărilor.

Datarea relativă

Este oferită de piesele găsite în asociere cu ele. Acestea sunt foarte diverse, iar această situație este amplificată și de regiunea în care a fost cercetată necropola.

În regiunea de deal/munte, situația este destul de clară. Aici sunt trei situații. În prima dintre ele, verigile de păr amintite, nu apar în asociere cu nimic. Ele aparțin variantei 1 în marea majoritate a situațiilor, excepție făcând un exemplar de la *Șopotul Vechi-Mârvilă*, care a fost decorat cu granule (varianta 3).

În a doua situație, apar în asociere cu piese irelevante pentru a fi atribuite unui orizont funerar anume (*Șopotu Vechi-Mârvilă*, M.21, 39)¹⁰⁹, fiind commune unor arii extinse din sud-estul Europei. În ultima situație, întâlnită doar în necropola de la *Gornea-Căunița de Sus*, ele erau alături de piese tipice orizontului funerar sud-dunărean 2, datat la sfârșitul secolui al XI-lea-începutul secolului XIII. Aici este vorba de brățări din sârme torsionate, cu două ochiuri la capete, mărgelile (M.48), inel turnat cu decor antropomorf (M.65).

Regiunea de câmpie este reprezentată pentru secolul al XI-lea de o diversitate mult mai mare a pieselor găsite în asociere cu aceste verigi de păr. Mă voi ocupa în primul rând de acele piese relevante din punct de vedere chronologic, în restul mormintelor situația fiind similară cu cea din regiunea de munte, anume, fie nu apar în asociere cu vreo piesă, ori sunt irelevante chronologic.

Ordinea de prezentare o voi face în ordinea alfabetică a localităților.

1. Dudeștii Vechi-Movila lui Dragomir (M.1/2000). Inelul din sârme torsionate corespund ca număr de piesă în tipologia realizată de către J. Giesler numărului 29. Ele se pot data conform acesteia fazei cronologice Bielo Brdo II, datată după anul 1050 până spre 1100 p.Chr. Veriga de păr are însă capătul nedecorat, iar grosimea ei de 3 mm indică faptul că este o piesă cu aceeași datare.

2. Gornea-Căunița de Sus (M.48)¹¹⁰. Tipul de brățări din sârme torsionate¹¹¹, pe teritoriul Banatului se poate data în special în cursul secolului al XII-lea și începutul secolului al XIII-lea.

Inelul din M.65, pentru bazinul Dunării mijlocii constituie un bun element de datare. Asemenea exemplare cu motive antropomorfe în diverse poziții provin în număr mare în special din necropola de la *Trnjane*, și au fost dateate în secolul al XII-lea¹¹².

Monedele descoperite în necropolă sugerează și ele o datare a ei în cursul secolului al XII-lea și începutul celui următor.

3. Hodoni-Pociroane (M.14)¹¹³. Conform cronologiei pentru orizontul funerar de tip Bielo Brdo realizată de către J. Giesler (1), colanele din sârme torsionate trebuie dateate în faza I, între 970 și 1050. Sporadic ele mai pot fi întâlnite și în perioada timpurie a fazei II. Conform tipologiei realizate de către A. Dragotă, S. Oța și A. Rustoiu¹¹⁴, ele aparțin tipului IA1 și se pot data în pe parcursul secolului al X-lea și la începutul celui următor.

¹⁰⁹ Este vorba de verigi de păr simple.

¹¹⁰ Dimensiunile pieselor nu au fost publicate. Ambele au „S”-ul rupt parțial sau total.

¹¹¹ Tipul I (Oța 2006a, 258–260).

¹¹² Marjanović-Vujović 1984, 39, 92.

¹¹³ Nu am mai luat piesele din M.2 deoarece ele au fost dateate cu monedă emisă în timpul regelui Ștefan I (1000–1038).

¹¹⁴ Dragotă, Oța, Rustoiu 2006, 311–313.

Pendantivii cordiformi dublii de aici au fost datați în cursul secolului al XI-lea (reprezintă tipurile XV–XVI Tănase, Gáll). Faptul că sunt în asociere cu un colan din sârme torsionate, reduce limita cronologică superioară până la mijlocul secolului XI (conform cronologiei lui J. Giesler). O altă tipologie a lor a fost realizată de către J. Demo. Conform acesteia, piesele de la Hodoni aparțin tipurilor 11, 12, 15, 17. Conform cronologiei absolute realizate pentru interiorul arcului carpatic, ei se datează cu monede emise în timpul regilor Ștefan I (1000–1038) și Aba Samuel (1041–1044). Tipul 15 a fost la rândul său datat cu monede emise în timpul lui Ștefan I. Tipul 17 constituie o raritate în acest stadiu al cercetărilor. Conform tipologiilor și cronologiei absolute și relative, a podoabelor care au fost descoperite în mormânt, veriga de păr poate fi datată în prima jumătate a secolului al XI-lea.

4. *Kiszombor-B* (M.122). Conținea asemenea M.414 din aceeași necropolă un inel din imitație de sârmă torsionată. În acest din urmă mormânt a fost descoperită o monedă emisă în timpul lui Andrei I (1046–1060) sau Solomon (1063–1074).

Brățara din M.401, din bară circulară în secțiune, este tipică unui interval destul de lung, în cursul secolelor X–XI. Ele au fost descoperite atât în morminte cu piese de armament și harnașament, cât și în altele datate cu monede emise în jurul mijlocului secolului al XI-lea. Conform tipologiei lui Giesler (4), ele sunt la origine din fondul cultural vechi maghiar, databil înainte de 950 și pot fi întâlnite și în faza Bielo Brdo I, până spre 930. Faptul că se asociază și cu un torques, veriga de păr din acest mormânt trebuie datată cel mai târziu până în prima treime a secolului al XI-lea.

5. *Kiszombor-C* (M.22). Situația este asemănătoare cu cea din M.1/2000 din

necropola de la *Dudeștii Vechi*-Movila lui Dragomir din aceeași localitate.

6. *Klárafalva*-Faragó (M.10). Inelul din sârme torsionate trebuie datat, probabil, asemenea mormântului de la *Dudeștii Vechi*-Movila lui Dragomir.

7. *Szőreg*-Homokbánya (M.15). Brățara din bară, circulară în secțiune, trebuie datată asemenea celei din M.401 de la *Kiszombor-B*. Dimensiunile foarte diferite ale verigilor de păr din acest mormânt nu au o relevanță deosebită pentru datare.

8. *Szőreg*-Homokbánya (M.35). Brățările din bară rombică în secțiune, dateate cu monede emise în timpul lui Andrei I (1046–1060), confirmă apartenența lor la orizontul funerar de tip Bielo Brdo, faza I. Acest tip de piese (Giesler, 7) au fost datate 970–1050. În cazul concret al mormântului analizat, veriga de păr trebuie datată în jurul mijlocului secolului al XI-lea.

Concluzii

Repertoriul descoperirilor, pentru Banat cuprinde un număr redus de necropole, având în vedere numărul mare al celor cercetate. În total au fost recuperate astfel de piese dintr-un număr de 24 de localități din 35 de puncte. Dacă avem în vedere că ele pot fi datate cu sau fără intermitențe de la sfârșitul secolului al X-lea până la începutul celui de-al XIII-lea, putem spune că aceste verigi de păr au apărut într-un număr mic de cimitire. La aceasta se adaugă faptul că ele nu provin în toate cazurile din necropole Bielo Brdo (*Gornea*-Căunița de Sus-nr. rept. 11, *Șopotu Vechi*-Mârvilă-nr. rept. 22, *Vojlovica*-Humka Azotara-nr. rept. 24 și *Cuptoare*-Sfogeia-nr. rept. 3). Lotul de necropole mai sus amintit se remarcă prin prezența unor practici funerare care nu se regăsesc și nu sunt tipice orizontului funerar de tip Bielo Brdo, iar piesele de inventar sunt

predominant de tradiție sud-dunăreană¹¹⁵. În alte situații în care au fost cercetate parția atât așezarea cât și necropola contemporană indică și ele posibila prezență a unor populații amestecate (ca de exemplu cea de la *Ilidia-Funii-nr. repert.13.2*)¹¹⁶. Verigi de păr au mai apărut și în necropole în care au fost cercetate morminte ale orizontului stepic 1, datat în secolele X-XI (vezi repertoriul, punctele 1.1, 1.2, 1.3, 1.4, 5.1, 6.1, 7.1, 8.1, 9.1, 12.1, 15.1, 16.1, 16.2 și 21.2). În celelalte situații, este vorba de necropole de tip Bielo Brdo tipice.

Conform cronologiei absolute, verigile de păr din **varianta 1** (fără caneluri pe "S"), se pot data din timpul domniei lui Ștefan I (1000–1038) până în timpul lui Ladislau I (1077–1095).

Materialele din care au fost confecționate sunt bronz, argint și aur. Dimensiunile sunt variabile, diametrul fiind cuprins între 1,2 cm până la 3,00 cm, iar grosimea sârmei între 1 și 3 mm. Din punct de vedere al distribuției lor pe morminte sau necropole, nu se poate face nici o observație, în același complex putând să apară verigi diferite din punct de vedere al dimensiunilor și materialului¹¹⁷.

Cronologia relativă demonstrează că aceste piese au circulat în special în cursul secolului al XI-lea în regiunea de câmpie. Din secolul al XII-lea pot fi întâlnite și în zonele de deal și munte ale Banatului.

¹¹⁵ Trebuie precizat că analizat pe complexe funerare, verigile de păr cu un capăt îndoit în forma literei S apar foarte rar în asociere cu piese tipice orizontului funerar de tip sud-dunărean 2. Pentru detalii vezi Oța 2005, 171–215, Oța 2006 a, 229–272.

¹¹⁶ Oța 2006 b, 241. Situația necropolei de la *Ilidia-Cetate* sugerează și ea o populație cu obiceiuri funerare și piese de inventar diferite. Este vorba de prezența verigilor de păr cu un capăt îndoit în forma literei S, brățări din bară și depunerea defuncțiilor cu brațele îndoite și palmele aduse pe clavicule.

¹¹⁷ De exemplu se pot distinge verigi de dimensiuni mici, cu diametrul maxim de până în 2,00 cm (tipurile 1 și 2) și altele de până la 3,00 cm (tipurile 1 și 2). Atât cele mici, cât și cele mari se regăsesc în aceleași cimitire. Singura diferență care merită semnalată este aceea că verigile din varianta 2 lipsesc în zona de deal/munte, sau cel puțin nu au fost semnalate astfel de exemplare, iar cele din varianta 3 nu se regăsesc la câmpie.

Grosimea sârmei, precum și diametrul piesei nu au o importanță cronologică deosebită, în același mormânt putând fi întâlnite piese diferite ca dimensiuni.

Din punct de vedere al tipurilor de cimitire în care au apărut, se poate spune că sunt foarte diverse, începând de la cele atribuite maghiarilor, cu piese specifice, anume arme, ofrande de părți de cai, aplici de îmbrăcăminte, centură și harnașament, piese de harnașament¹¹⁸. Urmează în ordine necropole în care de tip Bielo Brdo (cele mai multe verigi de păr de acest tip) precum și în necropole ale orizontului funerar de tip sud-dunărean 2.

Cronologia relativă pentru Banat, poate să sugereze o posibilă utilizare a lor chiar mai timpurie, în regiunea vestică, spre sfârșitul secolului al X-lea, având în vedere faptul că au fost descoperite în cimitire în care au fost descoperite morminte ale orizontului stepic 1. Cele mai multe exemplare aparțin însă secolului al XI-lea.

A doua variantă a acestor podoabe, cea cu terminația canelată, au fost descoperite până în prezent doar în nord-vestul Banatului. Și aceste piese sunt de dimensiuni mici, sub doi centimetri, dar și mari, atingând diametrul maxim la trei centimetri. Datarea lor indică o utilizare a lor de la sfârșitul secolului al XI-lea și în cursul celui următor. Se poate observa faptul că nu au mai fost descoperite în asociere cu alte podoabe sau alte categorii de inventar.

Varianta a treia constituie o raritate și a fost descoperită în zona de munte, putând fi datată în secolul al XII-lea. Decorul suplimentar, cu granule de argint pe S, demonstrează influența orfevrăriei sud-dunărene. De altfel piesa a apărut într-o necropolă din orizontul funerar sud-dunărean 2.

¹¹⁸ De remarcat este faptul că verigile de păr cu un capăt îndoit în forma literei S nu a apărut în nici un mormânt de războinic sau cu ofrande de părți de cai, ori în complexe funerare atribuite maghiarilor timpurii, acestea din urmă datate până prin anii '60 ai secolului al X-lea.

Varianta a patra, a apărut doar în regiunea de câmpie, și ea constituind o excepție. Datarea generală a necropolei indică o utilizare a piesei în cursul secolului al XI-lea.

Din punct de vedere al practicilor funerare, la persoanele care purtau verigi de păr cu un capăt îndoit în forma literei S se poate observa practicarea unor obiceiuri comune, indiferent de microzona în care au fost descoperite și de segmentul cronologic. Ele sunt similare la nivelul ritualurilor funerare precreștine (teamă întoarcerii celui decedat) și la modul de purtare al părului. În primul caz se poate spune că este vorba în special de situații izolate (două). Trebuie precizat că în cadrul unei necropole în care au fost surprinse astfel de obiceiuri, în multe cazuri ele nu se reduc doar la mormintele în care au fost descoperite verigile de păr în discuție. Aceasta demonstrează că obiceiul era practicat și cunoscut de comunitatea respectivă. Pe ansamblu unui cimitir putem întâlni forme concrete diferite, atât ca practică anterioară înmormântării, cât și post funerară.

În cadrul câtorva morminte care aveau piesele de inventar studiate, se observă că au pătruns, sporadic, și obiceiul îndoirii mâinilor și aducerea uneia sau a ambelor palme pe clavicule sau la gât. Obiceiul a fost atribuit ereticilor bogomili. Asemenea manifestări se pot surprinde în special în regiunea de deal/munte de pe linia Dunării. Ele au rămas foarte puțin răspândit la grupa de morminte studiate, asocierea între verigile de păr cu un capăt îndoit în forma literei S și poziția E a brațelor constituind o raritate, deși pe ansamblul fiecărei necropole din orizontul funerar sud-dunărean 2, raportat la cât s-a cercetat efectiv, există un număr destul de important de astfel de complexe funerare (n.n. cu brațele în poziția E sau EA, EB, EC și ED).

Diferența cronologică între necropolele Bielo Brdo și cele ale orizontului funerar sud-

dunărean 2, coroborat cu faptul că cele dintâi sunt de regulă ceva mai timpurii, indică faptul că bogomilismul a început să se manifeste în special în secolul al XII-lea la nordul Dunării.

Pe ansamblu se observă că cele mai multe morminte au avut brațele în poziția A și B (cu unele mici alunecări în cazul ultimei). Din acest lot, predominante sunt cele datate în cursul secolului al XI-lea. Ele continuă și în secolul al XII-lea, dar într-o măsură tot mai mică.

Pozițiile C și D au fost și ele utilizate în cursul secolului al XI-lea, dar practica tinde fie utilizată mai des din secolul al XII-lea, mai ales în sud-estul Banatului.

În ceea ce privește asocierea dintre piese de tradiții diferite în cadrul unor complexe funerare din cadrul aceleiași necropole, trebuie precizat că este vorba de cazuri rare, sesizabile doar în regiunea de deal/munte. Faptul că sunt și morminte în care au apărut verigi de păr cu un capăt îndoit în formă de S în asociere sau nu cu piese de tradiție bizantină în necropolele de tip sud-dunărean 2, dar în număr redus, denotă existența unei zone de contact între două culturi materiale. Cronologic procesul a avut loc cel mai probabil în cursul secolului al XII-lea.

O altă observație constă în faptul că din punct de vedere al culturii materiale în practicile funerare, cei mai mulți indivizi înhumați în cadrul unei necropole (în regiunea de deal/munte unde se observă cel mai bine contactele), de regulă își păstrează individualitatea în privința pieselor de podoabă.

Material, spațiul de înmormântare a rămas un element comun pentru membrii unei comunități. Planimetria necropolelor din regiunea de munte și de deal în care apar elementele orizontului funerar Bielo Brdo, organizate de regulă pe familii, potate sugera două elemente, ambele discutabile. În primul rând pot fi comunități formate din populații

amestecate din punct de vedere al culturii materiale. În al doilea rând, ar putea fi vorba de comunități relativ omogene în care au pătruns elemente de cultură materială din două direcții diferite. Faptul că au obiceiuri funerare apropiate, ar putea sugera o populație cu credințe comune (excepție face erezia bogomilă), dar o cultură materială diferită între diversele zone ale Banatului. Unul din cele mai importante elemente care rămân din păcate necunoscute, o constituie obiceiurile care preced înhumarea propriu-zisă precum și cele ulterioare, nesesizabile decât parțial prin cercetări arheologice.

Aceste podoabe de păr, extrem de uzuale nu constituie un indicator de statut social, ci o simplă opțiune de aranjare a părului unui individ. Faptul că sunt confecționate din materiale diferite, inclusiv din aur, indică doar posibilitatea sau opțiunea unui individ de a purta o piesă dintr-un anumit material. Obținerea materialului din care se confecționa piesa putea fi realizată pe diverse căi (cumpărare, exploatarea aurului din nisipul râurilor, jaf, monede sau piese vechi reutilizate, vânzare, etc.), care nu în toate cazurile putea avea legătură cu starea materială a unui individ.

Pe ansamblu se poate spune că aceste podoabe au pătruns în Banat dinspre vest spre sud și est. Concluzia este susținută de cronologia absolută și cea relativă, precum și de răspândirea pieselor în teritoriu. Faptul că în regiunea de deal și munte au pătruns relativ târziu, este dat și de numărul mic al pieselor de aici coroborat cu datarea generală și caracteristicile necropolelor în care au fost găsite. O atribuire etnică purtătorilor lor, la finalul secolului al XI-lea și în cursul secolului al XII-lea este practic imposibilă, mai ales în regiunea de munte.

Cronologia orizonturilor funerare care au fost mai mult sau mai puțin contemporane cu cel de tip Bielo Brdo, demonstrează un

raport de succesiune între ele (cel stepic 1 cu cel sud-dunărean 2) precum și o evidentă diferență a culturii materiale sub aspect stilistic și al repertoriului de forme. Faptul că verigile de păr cu un capăt îndoit în forma literei S nu au apărut în asocieri cu morminte care conțineau piese de harnașament, ofrande de părți de cai, piese de armament, sugerează că ele au intrat în uz, în Banat și nu numai, la o dată la care aceste obiceiuri funerare erau în curs de estompare, deci ulterior mijlocului secolului al X-lea. Ceea ce este sigur este faptul că ele se regăsesc în comunități unde au apărut și morminte cu piese maghiare, iar în unele complexe funerare apar chiar în asocieri.

Se poate observa de asemenea și faptul că inventarul acestor complexe funerare, cu puține excepții este destul de sărac. Faptul că piesele apar atât în morminte bogate, cât și în cele sărace din punct de vedere al inventarului funerar, coroborat cu faptul că au avut o lungă perioadă de folosință demonstrează popularitatea și utilitatea acestor podoabe. Utilizarea lor în practicile funerare destul de mult, sugerează pe de o parte că nu reprezentau o valoare deosebită pentru indivizi, iar pe de alta că, probabil, cele mai multe podoabe personale se îngropau de către familie o dată cu defunctul, fără a mai fi recuperate¹¹⁹. Observația este valabilă măcar în cazul complexelor funerare care aveau inventar.

Tehnicile de producere, destul de ușoare, au făcut din aceste piese podoabe extrem de populare în rândul femeilor și copiilor și care în același timp răspundeau unei necesități zilnice, anume aceea de a purta părul în una sau două cozi.

¹¹⁹ Practic nu putem cunoaște dacă cel înhumat avusese în momentul decesului mai multe podoabe pe el, sau acumulate și pe care nu le purta. Ceea ce apare în groapa funerară nu reprezintă nimic altceva decât opțiunea celor rămași de a-i lăsa la el, sau de a-i pune acele piese.

ABREVIERI BIBLIOGRAFICE

- A. .** — Archeologiai  rtesit , Budapesta
Acta Arch. Acad. Sc. Hung. — Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae, Budapesta
CCA — Cronica cercetărilor arheologice din România
MB — Mitropolia Banatului, Timi oara
MCA — Materiale  i cercetări arheologice, Bucure ti
MFME — A M ra Ferenc M zeum  vk nyve, Szeged
Mitt.Arch.Inst. — Mitteilungen des Arch ologischen Instituts der Ungarischen Akademie der Wissenschaften, Budapesta
RAD — Rad Vojvodjanskih Muzeja, Novi Sad
RI — Revista Istorică, Bucure ti
RMM-MIA — Revista Muzeelor  i Monumentelor, seria Monumente Istorice  i de Artă, Bucure ti
R g. Tan. — Régészeti Tanulmányok, Budapesta
SCN — Studii  i cercetări numismatice, Bucure ti
Slov. Arch. — Slovenská Archeol gia, Nitra
ZNM — Zbornik Radova Narodnog Muzeja, Beograd

BIBLIOGRAFIE

- Bálint 1991** — Cs. Bálint, *S dungarn im 10. Jahrhundert*, Budapesta.
Bara ki, Brmboli  1997 — S. Bara ki, M. Brmboli , *Degr de recherches faites sour les localités médiévales dans la région du Banat septentrional*, RAD, Muzeja Vojvodine, 39, p. 209–228.
Bejan 1995 — A. Bejan, *Banatul în secolele IV-XII*, Timi oara, 1995.
Bejan, Moga 1979 — A. Bejan, M. Moga, *Necropola feudal timpurie de la Hodoni (jud. Timiș)*, Tibiscus, 5, p. 155–168.
Bejan, Tănase 2001 — A. Bejan, D. Tănase, 60. *Dudeștii Vechi, com Dudeștii Vechi, jud. Timiș*, CCA. Campania 2000, p. 79–80.
Brezeanu 1981 — S. Brezeanu, *O istorie a Imperiului Bizantin*, Bucure ti.
Demo 1983 — J. Demo, *Bjelobrdski privjesci u Jugoslaviji*, Podravszi Zbornik, p. 271–301
Dragotă, Oța, Rustoiu 2006 — A. Dragotă, S. Oța, G. Rustoiu, *Tipuri de colane în secolele X-XI*, Apulum, Apulum, XLIII/1, 2006, p. 309–320.
Drașovean, Țeicu, Muntean 1996 — Fl. Drașovean, D.  eicu, M. Muntean, *Hodoni. Locuirile neolitice t rzii  i necropola medievală timpurie*, Re i a.
Dumitriu 2001 — L. Dumitriu, *Der Mittelalterliche Schmuck des Unteren Donaugebietes im 11.–15. Jahrhundert*, Bucure ti.
Ercegovi -Pavlovi  1980 — S. Ercegovi -Pavlovi , *Les n cropoles romaines et médiévales de Ma vanska Mitrovica*, Sirmium, XII, Beograd.
Fehér,  ry, Kralov nszky — G. Fehér, K.  ry, A. Kralov nszky, *A k zep-Duna-medence magyar honfoglal s- s kora  rp d-kori  irleletei. Leletkataszter*, Rüg. Tan., II, Budapesta.
Fusek 1998 — G. Fusek, *Gr ber mit Arpadem nzen aus dem Gräberfeld von  indolka in Nitra*, Slov. Arch., XLVII, 1, p. 71–118.
Giesler 1981 — J. Giesler, *Untersuchungen zur Chronologie der Bjelo Brdo Kultur. Ein Beitrag zur Archäologie des 10. und 11. Jahrhunderts im Karpatenbecken*, Prähistorische Zeitschrift, 56, 1, Bonn.
Giri  1995-96 — M. Giri , *Northern Banat, Sacral Objects and Necropolis from the Period from 10.th - to 15.th Century*, RAD, Muzeja Vojvodine, 37–38, p. 139–154.
Hampel 1905, I — J. Hampel, *Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn*, Braunschweig.
Hampel 1905, II — J. Hampel, *Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn*, Braunschweig.
Hampel 1905, III — J. Hampel, *Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn*, Braunschweig.

- Hampel 1907** — J. Hampel, *Újabb tanulmányok a honfoglalási kor emlékeiről*, Budapest.
- Hanuliak 1993** — M. Hanuliak, *Pohrebisko Slovanskej populácie z 10. storočia Bučanoch*, Slov. Arch., XLI, 1, p. 83–113.
- Heitel 1994–95** — R. R. Heitel, *Der Archäologie der ersten und zweiten Phase des Eindringens Ungarn in das innerkarpatische Transilvanien*, Dacia, N.S., 38–39, p. 389–439.
- Iambor, Matei, Bejan 1982** — P. Iambor, Șt. Matei, A. Bejan, *Cercetări arheologice în așezarea feudal-timpurie de la Cenad (1974, 1975)*, Ziridava, 14, p. 89–108.
- Iambor, Matei, Bejan 1995** — P. Iambor, Șt. Matei, A. Bejan, *25. Cenad. Jud. Timiș*, CCA, Campania 1994, p. 19.
- Janjović, Radičević 2005** — D. Janjović, D. Radičević, *The stronghold from Dupljaja, a medieval archaeological discovery*, Banatica, 17, p. 275–285.
- Kárász 1896** — L. Kárász, *A dettai ékszerek*, în A.É., p. 226–232.
- Khalikova 1971 (1972)** — A. E. Khalikova, *Composant ethnique commun dans les populations de la Bulgaire de la Volga et de la Hongrie de Xe siècle*, Mitt.Arch.Inst., 1, 1971 (apărut 1972), p. 177–194.
- Kiss 1983** — A. Kiss, *Baranya megye X-XI. századi sírleletei*, Budapest.
- Korošec 1954** — I. Korošec, *Die Bedeutung einiger zu Detta im Banat gefundenen Schmuckgegenstände*, în Arheoloski Vestnik, 5, 1, p. 50–62.
- Korošec 1979 a** — P. Korošec, *Zgodnjesrednjeveška arheološka slika karantanskih slovanov*, Vol. 1, Ljubljana.
- Korošec 1979 b** — P. Korošec, *Zgodnjesrednjeveška arheološka slika karantanskih slovanov*, Vol. 2, Ljubljana.
- Kovács 1991** — L. Kovács, *Bemerkungen zur Arbeit von N. Stanojev: Nekropolen aus dem 10.–15. Jahrhundert in der Vojvodina. 712 Katalogabschnitte. Katalog 1*, Acta Arch. Acad. Sc. Hung., 43, p. 399–424.
- Kovács 1991–1992** — L. Kovács, *A Móra Ferenc Múzeum néhány régi, 10–11. századi leletanyagáról: Oroszlámos, Horgos, Majdán, Rábé, (Csóka)*, MFMÉ, 1, p. 37–74 și planșele.
- Kovács 1994** — L. Kovács, *Das Früharpadenzeitliche Gräberfeld von Szalbocs*, în V.A.H., VI, Budapesta
- Kühn 1911** — L. Kühn, *Középkori temetőről Nagyöszön*, A.É., 31, p. 182–183.
- Lazarovici, Maxim, Țicu, Oprinescu 1993** — Gh. Lazarovici, Z. Maxim, D. Țicu, A. Oprinescu, *Șantierul arheologic Gornea 1989*, Banatica, 12, I, p. 295–319.
- Macrea 1949** — M. Macrea, *Săpăturile arheologice de la Mehadia (Banat)*, Studii. Revistă de știință și filozofie, an II, 1, p. 139–140.
- Madgearu 1996** — Al. Madgearu, *“Gesta Hungarorum” despre prima pătrundere a ungurilor în Banat*, în RI, Serie nouă, tomul VII, 1–2, p. 5–22.
- Marjanović-Vujović 1984** — G. Marjanović-Vujović, *Trnjane. Serbian necropolis (11th–13th century)*, Beograd.
- Marjanović-Vujović 1985** — G. Marjanović-Vujović, *Contribution à l'étude des résultats des fouilles des nécropoles médiévales en Serbie*, Starinar, XXXVI, p. 105–114.
- Marjanović-Vujović, Tomić 1982** — G. Marjanović-Vujović, G. Tomić, *Jewellery on the Territory of Serbia. From Mediaeval Necropolises from the 9th to the 15th centuries*, Beograd.
- Matei, Uzum 1972** — Șt. Matei, I. Uzum, *Date noi în legătură cu biserica și fortificația de la Ilidia*, AMN, 9, p. 555–559.
- Mărghitan 1985** — L. Mărghitan, *Banatul în lumina arheologiei*, Timișoara.
- Medeleț, Bugilan 1987** — Fl. Medeleț, I. Bugilan, *Contribuții la problema și la repertoriul movilelor de pământ din Banat*, Banatica, 9, p. 87–198.
- Mesterházy 1983** — K. Mesterházy, *Középi ékszerek nemesfém változatai: arany s-végű hajkarikák*, Alba Regia, XX, p. 143–151.
- Nadj 1952** — S. Nadj, *Triable Archeologic Excavations near Taraš in Banate*, RAD, Muzeja Vojvodine, Novi Sad, 1, p. 159–161.
- Oța 1998** — S. Oța, *Mormintele bogomile din sudul Banatului (secolele XII–XV)*, AM, 2, 113–123.

- Oța 2005** — S. Oța, *Necropolele din orizontul sud-dunărean-2 de pe teritoriul Banatului (sfârșitul secolului al XI-lea–secolul al XIII-lea)*, în: *Bibliotheca Septemcastrensis*, 12, Rela ii interetnice în Transilvania. Secolele VI-XIII, Sibiu, p. 171–215.
- Oța 2006 a** — S. Oța, *Contextul încetării func ion rii necropolelor din orizontul sud-dunărean 2 pe teritoriul Banatului*.  n: *Secolul al XIII-lea pe meleagurile locuite de către rom ni*. Cluj-Napoca-Arad, p. 229–272.
- Oța 2006 b** — S. Oța, *The relations between the settlements and the necropolises of the Banat territory in the 11th–13th centuries*, în: *Acta Terrae Septemcastrensis*. V, 1, Special number (*Bibliotheca Septemcastrensis*, XVII). The Society of the Living the Community of the Dead (from Neolithic to the Christian Era. Proceedings of the 7th International Colloquium of Funerary Archaeology. Sibiu, 2006, p. 239–247.
- Parovi -Pe ikan 1980 (1981)** — M. Parovi -Pe ikan, *N cropole m di vale   Sremska Mitrovica*, Starinar, XXXI, p. 171–191  i T.I–IV.
- Pinter, Drag t ,  iplic 2006** — K. Z. Pinter, A. Dragotă, I. M.  iplic, *Piese de podoabă  i vestimenta ie la grupurile etnice din Transilvania (sec. VII-XII)*,  n *Bibliotheca Septemcastrensis*, XXII, Sibiu.
- Popescu 1956** — D. Popescu, *Cercetări arheologice în Transilvania (1-4), 2.Săpăturile de la V r and-1949*, MCA, II, p. 88–152.
- Popovi -Ivanisevi  1988** — M. Popovi -Ivanisevi , *Brani evo, cité médiévale*, Starinar, XXXIX, p. 125–179.
- Reizner 1891 (1895)** — J. Reizner, *A Majd ni aranylelet*, A. .,  j Folyam. XV.K tet, p. 380–381.
- Rejholkov  1970** — M. Rejholkov , *Gräberfeld aus dem 10. und 11. Jahrhundert in Hurbanovo-Bohat *, Slov. Arch., XXIV, 1, p. 191–234.
- Rejholkov  1995** — M. Rejholkov , *Das Gräberfeld von  akajovce (9.-12. Jahrhundert)*. Analyse, Nitra-Budapesta.
- Rusu 1975** — M. Rusu, *The Autochthonous Population and the Hungarians on the Territory of Transilvania in the 9th–11th Centuries*,  n *Relations between the Autochthonous Population and the Migratory Populations on the Territory of Romania*, Bucure ti, 1975, p. 201–217.
- Sab u 1958** — I. Sab u, *Circula ia monetar   n Transilvania secolelor XI-XIII,  n lumina izvoarelor numismatice*, SCN, II, p. 269–301.
- Spinei 1985** — V. Spinei, *Realit i etnice  i politice în Moldova meridională în secolele X-XIII. Rom ni  i turanici*, Ia i, 1985.
- Stanojev 1989** — N. Stanojev, *Nekropolen aus dem 10.-15. Jahrhundert in der Vojvodina. 712 Katalogabschnitte. Katalog 1*, Novi Sad.
- Szentmiklos 1999-2000** — Al. Szentmiklos, *Un inel de tâmplă din aur de la Foeni, Jud. Timiș (sec. XI-XII)*,  n *Analele Banatului*, Serie nouă. Arheologie-Istorie, 7–8, p. 577–587.
- Sz ke 1962** — B. Sz ke, *A honfoglal   s kora  rp d-kori magyarország régészeti em kei, R g. Tan.*, 1.
- To ik, Paul k 1971** — A. To ik, A. Paul k, *Mohila z Mlad ej dobi Bronzovej a Kostrov  pohrebisko z 11. Storo ia v   pore*, Slov. Arch., XXVII, 1, p. 87–124.
-  eicu 1982** — D.  eicu, *Necropolele medievale rom ne ti din Banat în lumina cercetărilor arheologice*, MB, 32, 4–6, p. 264–277.
-  eicu 1987** — D.  eicu, *Cercetări arheologice în Depresiunea Oravi a*, Banatica, 9, p. 317–345.
-  eicu 1991** — D.  eicu, *Cercetări de arheologie în necropola medievală timpurie de la  opotu Vechi-Mârvilă (jud. Caraș-Severin)*, Crisia, 21, 1991, p. 307–310.
-  eicu 1993** — D.  eicu, *Necropole medievale (sec. X-XIV) din sudul Banatului*, Banatica, 12, I, p. 229–272.
-  eicu 1998** — D.  eicu, *Banatul montan în evul mediu*, Timi oara.
-  eicu 2003 (a)** — D.  eicu, *Necropola de la  opotu Vechi*, Studii istorice, Reșița, p. 23–60.
-  eicu 2003 (b)** — D.  eicu, *Biserica medievală de la Mehadia*, Studii istorice, Reșița, p. 95–105.
-  eicu, Lazarovici 1996** — D.  eicu, Gh. Lazarovici, *Gornea. Din arheologia unui sat medieval din Clisura Dunării*, Reșița.

Uzum 1981 — *Necropola feudal timpurie de la Gornea-Căunița de Sus (jud. Caraș-Severin)*, Banatica, 6, p. 181–210.

Uzum 1987 — I. Uzum, *Considerații pe marginea cercetărilor din anii 1983-1985 în necropola feudală timpurie de la Cuptoare (com. Cornea, jud. Caraș-Severin)*, Banatica, 9, p. 281–315.

Uzum, Lazarovici 1971 — I. Uzum, Gh. Lazarovici, *Așezarea feudală Ilidia în lumina izvoarelor scrise și a cercetărilor arheologice*, Banatica, 1, p. 157–162.

Vaña 1954 — Z. Vaňa, *Les Magyars et les Slaves à la lumière des fouilles archéologiques du Xe-XIIe siècle*, Slov. Arch., II, p. 51–104.

Velter 1997 — A. M. Velter, lucrare de doctorat, *Descoperirile monetare din Transilvania și Banat din secolele VI-XII. Importanța lor istorică și numismatică*, București.

ILLUSTRATION LIST

Pl. I. Map of the archaeological discoveries.

Pl. II. Objects' typology.

Pl. III. Catalogue of finds.

AUTOR

Silviu Oța

Muzeul Național de Istorie a României

Calea Victoriei 12, sector 3, București, 003246